

İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları

Muharrem ÖNDER*

Özet

İslâm hukukunda ehliyetli kişinin hukukî bir işlemi kurmak için iç iradesini söz veya sözün yerini tutan yazı, işaret, fiil (teâtî) ve sükût gibi vasıtalarla dışarıya yansıtmasına irade beyânı denilmektedir. Şer'î deliller incelendiğinde teklîfi hükümler yönünden sükût etmede asıl olan hükmün mubahlık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sükût, konusuna göre mendûp, mekruh, haram veya vacip hükümlerini de alabilmektedir. İslâm hukukçuları yükümlü olan kişinin iradesini ve maksadını açıklamasında sükûtun delil kabul edilip edilmeyeceği hususu üzerinde durdukları gibi onun akitlerin kurulmasına ve hukukî tasarruflarda bulunmaya olan etkisi üzerinde de durmuşlardır. Bu bakımdan soyut (mücerred) sükût ile karinelerle çevrelenmiş nitelikli sükûtun her birisinin kendine özgü hükmünü ve hukukî sonuçlarını ortaya koymuşlardır. Fıkıh kaynaklarında sükûtun irade beyânı olarak kabul edilmesi belirli şartlara bağlanmıştır. Bunlar arasında, sükût eden kişinin sükût konusunu bilmesi, mükellef olması, irade beyânına engel bir durum bulunmaması, sükûtun başkasına yönelik bir zarara veya aldanmaya yol açmaması, sükûtun kendisinden daha kuvvetli bir irâde beyânı şekliyle teâruz etmemesi, soyut sükûtun beraberinde irâdeyi beyân edip açığa çıkaracak hallerin ve karinelerin bulunması gibi şartlar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ehliyet, yükümlü, irade, beyân, sükût, hüküm, şart.

The Provision and Circumstances to be Accepted of Silence Which is a Type of Declaration of Intent in the Sects of Islamic Law

Abstract

In Islamic Law, reflecting the inner will of the qualified person by his word or his text, gesture, exchange that is placed instead of his word, in order to establish a legal process is called a declaration of intent. When the sharia proofs are examined, it is understood that the main provision on silence is legitimacy with respect to religious provisions. However, silence can take the provisions such as good deeds, revolting, illicit or obligatory according to its subject. Islamic jurists, as well as they stress the point that silence is to be accepted as an evidence or not for the obligated person to explain his intention and purpose; they also dwell upon its effects on the establishment of treaties and disposing legal transactions. In this regard, they

* Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı.

revealed the provision and legal results of each intangible silence and presumptive (eligible) silence. In Islamic Law sources, accepting the silence as declaration of intent is made a condition. The conditions are; knowing the subject of the silence, being obligated, absence of an obstacle for declaration of intent, not to cause a damage or deception to someone, not to cause a conflict with stronger way of declaration of intent, existence of the circumstances and traces that will declare and disclose the intention in company with the intangible silence.

Keywords: capability, obligated, intention, declaration, silence, provision, condition.

Giriş

A. İrade Beyânı ve Vasıtaları

“Bir şeyi yapmaya karar vermek ve ona yönelmek”¹ şeklinde tarif edilen irade aslında, özü ve mahiyeti itibariyle kişinin iç dünyasında gerçekleşen sübjektif bir durum olduğundan açıklanmadıkça dıştan bilinmesi ve kendisine hukukî sonuç bağlanması mümkün değildir.² Hukuk dilinde, ehliyetli kişinin hukukî bir işlemi kurmaya yönelik muteber tarzda irade açıklamasını ifade eden dış irade, çağdaş literatürde genelde “irade beyanı” terimiyle karşılır. Bu bağlamda irade beyanı, esasen bir hukukî işlemin yapılmasına ilişkin iç iradenin söz veya söz yerini tutan vasıtalarla dışarıya yansıtılması demektir. Klasik fıkıh eserlerinde, iç iradenin söz yoluyla dışarıya yansıtılması “ıcab” ve “kabil” terimleriyle, icab ve kabulün döküleceği kalıp da “sığa” kelimesiyle ifade edilmiştir.³

İrade beyanının prensip olarak sözle yapılması esas olduğundan irade beyanı vasıtaları konusu klasik literatürde “sığa” ve “sığa yerini tutanlar” şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur. “Söz kalıbı” anlamındaki sığa tabiriyle icab ve kabul kastedilmiş, rızaya delâletleri kesin olmak kaydıyla yazı, işaret, fiil (teâtî) ve sükûtun sığa yerini tutacağı ve bunlarla da irade beyanında bulunulabileceği kabul edilmiştir.⁴

¹ Mustafa ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm (el-Fıkhu'l-İslâmî fi seobihî'l-cedüd)*, Dımaşk 1968, I, 366.

² H. Yunus Apaydın, “İrade”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 384-385.

³ Apaydın, “İrade beyanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 387. Ayrıca bkz. Abdürrezzâk Ahmed es- Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1954, I, 85-86; Vahidüddin Sevvâr, *et-Ta'biru ani'l-irâde fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Mısır 1960, s. 307-312; Abdülkadir Muhammed el-Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde ve eseruhu fi'l-tasarrafât*, Kâhire 1991, s. 664, 666, 722-727.

⁴ Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, I, 85, 99; Ali Muhyiddin el-Karadâgî, *Mebdeü'r-rizâ fi'l-ukûd dirâse mukârane fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1985, II, 835-836; Apaydın, “İrade beyanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 389.

B. Sözlü Olmayan İrade Beyânı Türlerinden Sükûtun Mahiyeti, Kısımları ve Beyân Olma Sebepleri

Sözlükte, “susmak, suskun kalmak, konuşmayı bırakmak, konuşmaya gücü yettiği halde söz söylememek, sakinleşmek, nutku kesilmek”⁵ anlamlarına gelen sükût bir fıkıh terimi olarak: “İradeyi, ancak ihtiyaç halinde bir delil ile ifade eden olumsuz bir tutum” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda geçen, “iradeyi yansıtmayan olumsuz bir tutum” ibaresi, herhangi bir söz veya yazı, işaret, fiil gibi bir karine olmaksızın tek başına irade beyânını sağlamaya yetmeyen “soyut sükût” ifade etmektedir. Bu, sükûtun kısımlarından birincisi olup İslâm hukukçuları tarafından “susan kişiye bir söz isnâd olunmaz”⁶ şeklinde kâideleştirilmiştir.⁷

Tanımda geçen, “ancak ihtiyaç halinde bir delil ile” sözü ise, sükûtun ikinci kısmını oluşturmakta olup fakihlerin irâde beyânında delil kabul ettikleri sükûtun anlatır. Bu kısım “susan (sâkit) kişiye bir söz isnâd olunmaz” kâidesinin bir istisnâsı ve tamamlayıcı bir unsuru olarak, “lâkin ma’rız-ı hâcette sükût beyandır” şeklinde ifade edilmiş ve Mecelle’de, “sâkite bir söz isnâd olunmaz; lâkin ma’rız-ı hâcette sükût beyandır” tarzında birleştirilerek tek bir kâide haline getirilmiştir.⁸

Genel anlamda olumsuz bir tutum şeklinde tezâhür eden ve karinelerle çevrelenip ihtiyaç duyulduğunda irade beyânı olarak kabul edilen sükûtun var olabilmesi için üç temel unsura dayanması gerekir. Bunlar: Sükût eden kişi, sükût hali ve sükût konusu olan durumdur.⁹

Konuşulması ve iradenin sözle ifade edilmesi gerekli olan yerlerde ve durumlarda sükût edilmesi, onu çevreleyen karinelere, lisân-ı hâl ve örf delâletine bakılarak irâdeyi açıklayıcı bir araç olarak görülmüştür. Fakihler tarafından “ihtiyaç hali” diye nitelendirilen bu sükût şekli, oluşabilecek sıkıntı ve zorlukları gidermek, muhtemel olumsuzlukları, vukû bulabilecek zararları ve aldanmaları ortadan kaldırmak maksadıyla muteber sayılmıştır.¹⁰

⁵ Ebu’l-Fadl Cemaluddin b. Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Dâru’l-meârif, Kahire ts., “s-k-t” md., III, 2046-2047; Muhammed b. Ya’kûb el-Firuzâbâdi, *el-Kâmûsu’l-muhît*, Beyrut 1986, s. 153.

⁶ Bedrüddin Muhammed ez-Zerkeşi, *el-Mensûr fî’l-kavâid*, thk. Teysîr Ahmed Mahmûd, Kuveyt h.1405, II, 206; Zeynülabidin b. İbrahim b. Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, Dâru’l-kütübi’-ilmiyye, Beyrut 1999, s. 129; Celâlüddin es-Suyûtî, *el-Eşbâhü ve’n-nazâir*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru’l-kütübi’-ilmiyye, Beyrut 2015, s. 216; Ali Haydar, *Dürerü’l-hukkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, Arapçaya çeviren Fehmî Huseynî, Beyrut 1991, I, 66; Mecelle, md. 67.

⁷ Remzi Muhammed Ali Dirâz, *Ahkâmü’s-sükût fî’l-fikhi’l-İslâmî*, Menşûrâtü’l-Halebî el-Hukûkiyye, Beyrut 2011, s. 64.

⁸ Ebû Saïd Muhammed el-Hâdimî, *Mecâmiu’l-hakâik*, İstanbul 1308, s. 45; Mustafa b. es-Seyyid Muhammed Güzelhisârî, *Menâfiu’d-dekâik şerhu Mecâmiu’l-hakâik*, Dimaşk ty., s. 321; Ali Haydar, *Dürerü’l-hukkâm*, I, 66; Mecelle, md. 67.

⁹ Kahtân, *es-Sükûtü’l-müabbir ani’l-irâde*, s. 799 vd.; Dirâz, *Ahkâmü’s-sükût*, s. 78-81.

¹⁰ Subhî el-Mahmasânî, *en-Nazariyyetü’l-âmme li’l-mücebât ve’l-ukûd fî’ş-Şer’iati’l-İslâmiyye*, Dâru’l-ilmî li’l-melâyîn, Beyrut 1983, II, 300-304, 309, 312-313; Sevvâr, *et-Ta’bîru ani’l-irâde*, s. 265; Karadâgî, *Mebdeü’r-rizâ fî’l-ukûd*, II, 972; Kahtân, *es-Sükûtü’l-müabbir ani’l-irâde*, s. 51; Dirâz, *Ahkâmü’s-sükût*, s. 64-65, 147, 164; Saffet Kôse, “Sükût”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXVIII, 52.

Bu makalemizde irade beyanının bir türü olan sükûtun hükmü, beyân kabul edilme şartları ve hukukî sonucu üzerinde duracağız.¹¹

1. Sükûtun Hükmü

Bu başlık altında öncelikle teklifi hükümler yönünden sükûtun hükmünü açıkladıktan sonra hukukî sonucu bakımından hükmünü ve bu konuda fukahânın görüşlerini ve delillerini inceleyeceğiz.

1.1. Sükûtun Genel Anlamda Dini/Şer'î Hükmü

Burada sükûtun hükmü ile vacip, haram, mendûp, mekruh ve mubah şeklindeki teklifi hükümler kastedilmektedir. Genel itibariyle şer'î delillere bakıldığında sükût etmede asıl olan hükmün mubahlık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sükût, konusuna göre mendûp, mekruh, haram veya vacip hükümlerini de alabilmektedir.¹²

1. Sükûtun Mubah Olması: Sükût, insan tabiatının yaratılışında var olan konuşma, kalkma, oturma, durma, yürüme, yeme, içme gibi davranışlardan birisidir. Bu anlamda sükûtun herkes için mubah olduğunda görüş ayrılığı bulunmamaktadır.¹³

Sükûtun esas itibariyle mubah olduğunu şu deliller göstermektedir:¹⁴

a) Eşyada asıl olan hükmün mubahlık olduğu yönündeki istishâb delili. Buna göre yeryüzünde bulunan hayvan, bitki, cansız varlıklardan istifade etme, yasak olduğuna dair engelleyici bir delil bulunmayan akitler ve tasarruflar şer'an mubah kabul edilmiştir. Usûlcülerin çoğunluğu tarafından benimsenen bu görüşün ayrıntıları ileride incelenecektir.

b) İbn Abbas'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber bir gün insanlara hitab ederken ayakta duran bir adam gördü ve onun bu durumunu sordu. Kendisine: "Bu Ebû İsrâil'dir; hiç oturmaksızın ayakta durarak, gölgelenmeyerek, konuşmayarak oruç tutmak üzere adakta bulunmuş" dediklerinde şöyle buyurdu: "Ona söyleyin; konuşsun, gölgelensin, otursun ve orucunu tamamlasın".¹⁵

Âlimler bu ve benzeri hadislerden sükûtun asıl itibariyle mubah ve câiz olduğu hükmünü çıkartmışlardır. Mubah olan şeylerde sükût etmek Allah'a itaatten sayılmayacağı gibi insanın kendisine mubah olan birşeyi haram kılması da doğru

¹¹ Konunun kapsamlı ve uzun olması sebebiyle mükellefe ait sükûtun mâhiyeti, kısımları ve beyân olma sebepleri yayın aşamasında olan ayrı bir makale konusu olarak incelenmiştir. Bu makalemizde, sükûtun İslam fikhündeki hükmü, beyân kabul edilmesinin şartları ve fukahânın bu konudaki görüşleri ile sükûtun fikhî hükümlere yansımaları üzerinde durulacaktır.

¹² Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 207; Ramazan Ali eş-Şürunbâsi, *es-Sükût ve delâletühü*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire ty., s. 105-124; Abdullah b. Nâsir es-Sülemî, "Mebdeü 'îtibârî's-sükût bi mesâbeti'l-izni ve'l-kabûl ve hukmü'l-ilzâmî bihi", *Kadâ; Mecelle ilmiyye, el-Cem'ıyyetü'l-ilmiyye el-Kazâiyye, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud*, sy. 3, Şubat 2014, s. 117-120; Muharrem Önder, *İslâm Fıkıh Usûlünde Sükûtun Delâleti (Yasama Sükûtu)*, Mana Yayınları, İstanbul 2013, s. 22-29.

¹³ Seyfüddin el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. İbrahim el-Acûz, Beyrut 1985, I, 148; Muhammed Sellâm el-Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha inde'l-usûliyyîn ve'l-fukahâ*, Beyrût 1984, s. 78.

¹⁴ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 209-210.

¹⁵ Buhârî, "Eymân", 31; Ebû Davud, "Eymân", 19; Mâlik, *Muvattâ*, "Nüzûr", 6.

görülmemiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber, susmayı adayan kişiye konuşmasını, oturmasını, gölgelenmesini ve orucunu da tamamlamasını emretmiştir.¹⁶

2. Mendûp Olan Sükût: Esas itibariyle mubah olan sükût bazen, fâilinin övülüp sevap kazanacağı, terk edenin ise kınanmayıp günaha girmeyeceği tarzda mendûp olabilir. Hz. Peygamber'in ümmeti için örnek olan yaşamı incelendiğinde, onun uzun süreli sükût ettiği, ihtiyaç olmaksızın konuşmadığı, söze başlarken ve bitirirken Allah'ın adını andığı, maksadı kısa ve özlü sözler (cevâmiu'l-kelim) ile ifade ettiği, sözünün açıklayıcı olduğu, gereksiz fazlalıklar ve eksiklikler içermediği, kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşmadığı ve sadece sevap olan hususlarda konuştuğu görülür.¹⁷ Buna göre sükût, Hz. Peygamber'i örnek alıp ona tâbi olmak maksadıyla yapıldığında mendûp ve müstehap olacağına hiç kuşku yoktur.¹⁸

Ayrıca susmanın faziletini ifade eden ve buna teşvik eden birçok sahih hadis de bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Ebû Hüreyre'nın naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin ya da suskun kalsın".¹⁹ Hadiste, "s-m-t" kökünden kökünden türeyen «liyesmüt= لِيَصْمُتُ» kelimesi kullanılmıştır. Başka bir rivâyette: "sussun"²⁰ şeklinde (s-k-t) kökünden türeyen «liyesküt= لِيَسْكُتُ» kelimesi kullanılmıştır.

3. Mekrûh Olan Sükût: Sükût bazen, terk edenin övüleceği ve niyetine göre sevap kazanabileceği, fâilinin ise hoş karşılanmayacağı anlamında mekruh olabilir. Buna göre mekruh mendûbun mukâbili durumundadır.²¹ Bu sebeple bazı âlimler mekruhu, mendûbun terk edilmesi şeklinde tanımlamışlardır.²² Örneğin, fukahânın çoğunluğuna göre yapılan veresiye alım satım ve akitler üzerine şahit tutmak mendûptur. Onlar, "alış-veriş yaptığımızda şahit tutun"²³ âyetindeki emri, Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakarak mendûp şeklinde yorumlamışlardır.²⁴ Bu durumda mendûb olan şahit tutma işlemi sükût edilerek terk edildiğinde mekruh olur.²⁵

¹⁶ Ahmed b. Ali; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhibbuddin el-Hatîb/Muhammed Fuâd Abdülbâki, Beyrut 1989, VII, 185-186; Ebû İshak İbrahim eş-Şâtûbî, *el-İ'tisâm*, Beyrut 1986, I, 326-327; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 210.

¹⁷ İbnü'l-Kayyim, Şemsüddin Muhammed, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, Beyrut ty., I, 46.

¹⁸ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 213.

¹⁹ Buhârî, "Edeb", 31; "Rikâk", 23; Müslim, "İmân", 74; Ebû Davud, "Edeb", 123.

²⁰ Buhârî, "Rikâk", 23; Müslim, "İmân", 75, 77; Tirmizî, "Birr", 43.

²¹ Haseballah, Ali, *Usûlü't-teşrî'ül-İslâmî*, Kahire 1982, s. 379; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 220-221.

²² Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dimaşk 1998, s. 137.

²³ Bakara, 2/282.

²⁴ Mustafa Saîd el-Hinn, *Eseru'l-ihtilâf fi'l-kavâidi'l-usûliyye fi ihtilâfi'l-fukahâ*, Beyrut 1982, s. 311.

²⁵ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 222, 224.

4. Haram Olan Sükût: Konuşmanın ve olumlu bir tavır takınmanın gerekli olduğunu kesin bir şekilde ifade eden şer'î nasların bulunduğu belirli durumlarda sükût etmek haram ve sakıncalı olur. Buna göre ister ibâdetler ister muâmelât isterse cezâ hukuku alanında olsun yükümlü bir kişinin sözlü veya fiili olarak yapması gerekli olan bir görevi sükût ederek terk etmesi haram kabul edilmiştir.²⁶ Bunun bazı örnekleri şunlardır:²⁷

1- İyiliği emretme ve kötülükten men etme konusunda sükût etmek. Aynı şekilde içtihad makamında olan âlimlerin de, bir engel olmaksızın yanlışlıklar ve kötülükler karşısında sükût etmeleri câiz değildir.²⁸

2- Tanık olan kişinin yerine getirilmesi vacip olan şahitlik görevini sükût ederek yapmaması. İnsanlar arasındaki hukuki ilişkilerden doğan haklar konusunda bilgi sahibi olma veya tanık olma şeklinde bir şahitlik yüklenilmişse, ilgili taraflardan bir talep geldiğinde bu şahitliğin yerine getirilmesi gerekir. "Çağırıldıkları vakit şahitler gelmezlik etmesin",²⁹ "Şahitliği, bilgilerinizi gizlemeyin"³⁰ âyetleri gereğince sükût ederek şahitlikten kaçmak veya bilgiyi gizlemek yasaklanmıştır.³¹

3- Aldatma ve yanıltma (tedlîs) kabul edilen sükût da yasaklanmıştır. Kusur ve eksikliğin olumsuz etki ettiği, özeldede alış-verişlerde, genelde ise ıvazlı akitlerde taraflardan birinin akit konusunda veya bedelinde var olan bir kusuru gizlemesi, sükût edip söylememesi yasaklanmış bir yanıltmadır (tedlîs).³² Yanıltma (tedlîs) sözle ve fiille olabileceği gibi var olduğunu ve akdin kurulmasına olumsuz etki edeceğini bildiği bir kusuru sükût ederek ve gizleyerek de olmaktadır.³³ Emanetlere sahip çıkmayı,³⁴ anlaşma ve sözleşmelerin gereğini yerine getirmeyi,³⁵ alış-verişlerde doğru ve dürüst olmayı emreden naslar³⁶ akit konusunda var olan kusurun açıklanmasını ve karşı tarafa bildirilmesini gerekli kılmaktadır.³⁷

Yanıltma ve aldatma (tedlîs) sadece mâli sözleşmelerde değil, nikâh akdinde de, eşlerden birinin diğer tarafın bilmesini istemediği bir kusurunu söylememesi (sükût) ve gizlemesi şeklinde olabilir. Kusuru söylememe tarzında ıvazlı akitlerde yasaklanan yanıltma (tedlîs) evleviyetle nikâh akdinde de yasaklanmıştır.³⁸ Çünkü

²⁶ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 228.

²⁷ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 228-263; Şürunbâsi, *es-Sükût ve delâletühü*, s. 110.

²⁸ Ebû İshak İbrahim eş-Şirâzi, *Şerhu'l-lüma'*, nşr. Abdülmecid Türki, Beyrut 1988, II, 691-692; Alauddin Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevi*, Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire ty., III, 229.

²⁹ Bakara, 2/282.

³⁰ Bakara, 2/283.

³¹ Şürunbâsi, *es-Sükût ve delâletühü*, s. 130; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 242, 245.

³² Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 250.

³³ Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm*, I, 383, 397-399; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 254.

³⁴ Ahzab, 33/72,

³⁵ Mâide, 5/1.

³⁶ "Sizden biriniz bir mal sattığında, eğer bir kusuru varsa onu asla gizlemesin" (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 173), "Dürüst güvenilir tâcir peygamberler, siddikler ve şehitlerle birlikte olacaktır" (Tirmizî, "Büyü", 4; İbn Mâce, "Ticârât", 1).

³⁷ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 255.

³⁸ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 261-262.

Hz. Peygamber, Muâviye ve Ebû Cehm ile evlenme konusunda kendisiyle istişare eden Fatıma binti Kays'a şöyle buyurmuştur: "Muâviye malı olmayan düşkün birisidir. Ebû Cehm ise, omuzundan sopasını indirmeyen bir kişidir".³⁹

Yasaklanmış olan yanılma ve aldatmanın bir başka türü de, özellikle boşanmış olan kadının rahminde var olanı, yani hamile olup olmadığını sükût ederek gizlemesidir.⁴⁰ Kur'an'da bu konuyla ilgili şöyle buyurulmuştur: "Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz".⁴¹

5. Vâcib Olan Sükût: Konuşmanın, sözlü ve fiili davranışta bulunmanın şer'î delillerle kesin olarak yasaklandığı bütün hallerde sükût etmek ve yasaklanmış olan davranışı terk etmek vacip görülmüştür. Konuşmanın şer'î delillerle yasaklandığı bazı haller şunlardır:⁴²

1- İnanç ve ahlâk alanında konuşmanın yasaklanıp sükûtun emredildiği durumlar arasında Allah'a ortak koşmak, anne-babaya isyan etmek,⁴³ yalan yere şahitlik etmek, yalan söylemek,⁴⁴ iftira etmek,⁴⁵ gıybet ve dedikodu yapmak⁴⁶ gibi büyük günahlar vardır. İşte yasaklanan bu hallerde sükût etmek ve konuşmamak vaciptir.

2- Henüz vukû bulmamış olaylar hakkında insanları zor durumda bırakacak tarzda gereksiz ve faydasız sorular sormak yasaklandığından bu gibi durumlarda sükût etmek de vacip olur.⁴⁷

3- İbadetlerde susmanın vacip olduğu durumlar arasında, sabah, akşam ve yatsı gibi sesli (cehri) kılınan namazlarda imamın arkasında, cum'a namazında imam hutbeye başladığı andan itibaren ve Kur'an okunurken sükût etmek vaciptir.

4- Kendisine ve başkasına ait bir sırrı yaymak da yasaklandığından, sırrı korumak için sükût etmek vacip görülmüştür.⁴⁸

5- Muâmelât alanında vacip olan susmalardan birisi de, sözlü olarak insanları yanılmamak (tedlîs) ve aldatmamak için sükût etmektir. Buna göre ikili anlaşma ve sözleşmelerde veya alış-verişlerde taraflardan birinin diğerini etkileyip kabulünü

³⁹ Ebû Davud, "Talâk", 39; Nesâî, "Nikâh", 22; Mâlik, *Muwattâ*, "Talâk", 67.

⁴⁰ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 263.

⁴¹ Bakara, 2/228.

⁴² Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 269-278.

⁴³ Bkz. Nisâ, 4/36; İsrâ, 17/23.

⁴⁴ Bkz. Hac, 22/30; Buhârî, "Şehâdât", 10; "Edeb", 6; Müslim, "İman", 143, 144; Tirmizî, "Birr", 4.

⁴⁵ Bkz. Saf, 61/7; Nûr, 24/4.

⁴⁶ Bkz. Hucurât, 49/12.

⁴⁷ Bkz. Mâide, 5/101; Buhârî, "İ'tisâm", 3; Müslim, "Fezâil", 132-133; Ebû Davud, "Sünnet", 6.

⁴⁸ Bkz. Müslim, "Talâk", 13-14; Ebû Davud, "Edeb", 32; Tirmizî, "Birr", 39; Ahmed, *Müsned*, III, 69, 324, 342, 352.

sağlamak, malını satmak veya almak için yemin etmesi, yalan yere ise haram, doğru ise mekruh görülmüştür.⁴⁹

1.2. Hukukî Sonucu Bakımından Sükûtun Hükmi

Bu başlık altında, mükellef kişinin iradesini ve maksadını beyan etmesi yönünden sükûtun delil kabul edilip edilmeyeceğini ve bunun akitlerin kurulması ile hukukî tasarruflarda bulunmaya olan etkisini inceleyeceğiz.

Konuşmaya gücü yeten mükellef kişinin karşılaştığı olaylar karşısında veya yaptığı hukuki tasarruflar esnasında sükût etmesi ya sade (mücerred) ya da birtakım karinelerle çevrelenmiş nitelikli şekilde bir sükût olabilir.⁵⁰ Bunların her birisinin kendine özgü hükmü ve hukukî sonucu bulunmaktadır.

1.2.1. Soyut (Mücerred) Sükûtun Hükmi

Sade veya soyut (mücerred) sükût, konuşabilme gücüne sahip olan bir kişinin sükût konusu olay veya hukukî tasarruf hakkında bilgisi olduktan sonra iradesini açıklamaya yarayacak herhangi bir söz, fiil, yazı, işaret ve benzeri bir davranışta bulunmaması ve içinde bulunduğu ortam, karine ve şartların da iradesini belirlemeye elverişli olmadığı tepkisiz hal şeklinde açıklanmıştır.⁵¹

Sükûtun bu türü fıkıh literatüründe, "sâkite bir söz isnâd olunmaz =

لَا يُنْسَبُ إِلَى سَاكِتٍ قَوْلٌ" kâidesiyle ifade edilmiştir.⁵² Bu kâidede susan kişinin

hiçbir manaya yorumlanamayan ve kendisinde herhangi bir anlamı ifade edecek bir yön de bulunmayan tepkisiz hali tasvir edildiği gibi belirli bir mana veya hususi bir renk ifade etmeyen sükût hali de tasvir edilmiştir.⁵³ Buna göre, konuşma kudretine sahip olan kişi belirli bir olay veya durumla ilgili râzı olduğuna veya reddettiğine dair herhangi bir söz, davranış veya işaret ortaya koymaksızın susması halinde bu sükût muvâfakat veya reddetme şeklinde yorumlanamayacaktır.⁵⁴

Birçok usûlcü ve fakih tarafından İmam Şâfiî'ye (ö.204/819) nisbet edilen⁵⁵ bu ibârenin aynısı onun eserlerinde bulunmamakla birlikte ona yakın manada ifadeler

⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 370; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 275.

⁵⁰ Sevvâr, *et-Ta'biru ani'l-irâde*, s. 264; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 48, 51, 53-54, 791-796, 812-823, 841-860; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 57-58, 83; Şürübâsî, *es-Sükût ve delâletühü*, s. 17-18.

⁵¹ Sevvâr, *et-Ta'biru ani'l-irâde*, s. 264; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 56-57, 285, 287; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 47; Yâiş Mecîd, *Devru's-sükût fi'l-tasarrufâtü'l-kânüniyye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Câmîatü Ebi Bekr Belkâid, Tilmisân-Cezair 2008, s. 33; Muhammed Cibr el-Elfi, "Nîtâku tatbiki'l-kâideti'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavli fi'l-kânünu'l-medeniyyi'l-Ürdüniyyi", *Dirâsât; Mecelletü ulümü'ş-Şerîa ve'l-kanûn*, c. 24, sy. 3, Amman 1997, s. 193.

⁵² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 216; Mecelle, md. 67.

⁵³ Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, II, 308.

⁵⁴ Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, thk. Abdüsetta Ebû Gudde, Dâru'l-kalem, Dimaşk 2001, s. 337; Şürübâsî, *es-Sükût ve delâletühü*, s. 17-18; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 284.

⁵⁵ Kâidenin İmam Şâfiî'ye nispeti için bkz. Ebu'l-Meâlî Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Bürhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülazim ed-Dîb, Dâru'l-Ensâr, Kahire h.1400, I, 701; Cüveynî, *et-Telhis fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdullah Cevlim en-Nibâli-Şebbir Ahmed el-Ömerî, Beyrut 1996, III, 98; Gazzâlî, *el-Menhûl*, s. 415; Tacüddin Abdülvehhab b. Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, thk. Adil Ahmed Abdülmecûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1991, II, 167; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîf fi usûli'l-fikh*, haz. Abdülkadir

kullandığı görülmektedir. Örneğin İmam Şafii sükûti icmâdan bahsederken söylemiştir: “Susan kişiye ne konuşan birinin bir sözü ne de bir işi yapan kişinin bir fiili isnâd olunmaz. Her kişiye sadece kendi sözü ve kendi yaptığı isnât edilir”.⁵⁶

Asıl itibariyle İmam Şafii'ye nispet edilen ve İslâm hukukçuları tarafından ittifakla benimsenip⁵⁷ bir fıkıh kuralı haline getirilen bu ibâre şu delillere dayandırılmıştır:⁵⁸

Birinci Delil: İnsanların mallarını haksız yere almayı ve yemeyi; mallara canlara ve namuslara yönelik saldırgan tavırları ve tecâvüzleri yasaklayan genel manadaki Kur'an ve Sünnet naslarına dayandırılmıştır. Bu naslardan bazıları şunlardır:

- “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması dışında, mallarınızı bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda yemeyin”.⁵⁹

- “Her Müslümanın canı, malı ve namusu diğer Müslümana haramdır”.⁶⁰

- “Müslüman bir kişinin malı gönül hoşnutluğu dışında helâl olmaz”.⁶¹

Bu ve benzeri naslar, kumar, aldatma, gasbetme, hakları inkâr etme gibi yollarla başkalarına ait malların yenmesini ve zimmete geçirilmesini yasaklayarak insanlar arasında malların el değiştirmesini, rızâ esasına dayalı ticaret ve sözleşmelerle sınırlandırmıştır.⁶² Rızâ da insanın iç âlemi ile bağlantılı bir durum olduğundan ancak, konuşma ve konuşma yerine geçip rızâyâ delâlet edebilen vasıtayla,⁶³ yani yazı, işaret, alıp verme şeklinde fiil (teâtî) ile veya lisân-ı hâl ve karinelerle anlaşılabilir.

Fukahâ çeşitli münasebetlerle yaptıkları açıklamalarında soyut sükûtun rızâ anlamına gelmeyeceğine vurgu yapmışlardır. Onlardan birisi olan Bâbertî (ö.786/1384) bunu bir örnekle şöyle açıklamıştır: “Nikah akdinin başında delikanlı ile dul olan kıza görüşleri sorulduğunda sükût etmeleri evlenmeye râzı oldukları anlamına gelmez. Zira rızânın sarîh ibareyle veya delâlet yoluyla ortaya konması gerekir”.⁶⁴

Abdullah el-Ânî, Vizâretü'l-evkâf ve ş-şüünü'l-İslâmiyye, Kuveyt 1992, VI, 456; Zerkeşi, *el-Mensûr fî'l-kavâid*, II, 206; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 216.

⁵⁶ Muhammed b. İdris eş-Şafii, *el-Ümm*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1990, I, 178.

⁵⁷ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, II, 167, 168; Zerkeşi, *el-Mensûr fî'l-kavâid*, II, 206; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 216; Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, I, 66; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 337.

⁵⁸ Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 287-292; Sülemî, “Mebdeü'ı'tibârî's-sükût”, s. 94-95; Elfî, “Nıtâku tatbiki'l-kâidetü'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü”, s. 194.

⁵⁹ Nisâ, 4/29.

⁶⁰ Müslim, “Birr”, 32; Ebü Davud, “Edeb”, 35; Tirmizî, “Birr”, 18.

⁶¹ Buhârî, “Nafakât”, 4; “Hibe”, 14; Müslim, “Zekât”, 98; Ahmed, *Müsned*, V, 72.

⁶² Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 288.

⁶³ Ebu'l-Menâkib Şihâbüddin Mahmûd ez-Zincânî, *Tahrîcü'l-fürü' ale'l-usul*, thk. Muhammed Edib Salih, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1984, s. 143.

⁶⁴ Ekmelüddin Muhammed el-Bâbertî, *el-Inâye şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1977, III, 282.

Mâlikî fakihlerinden İbn Rüşd (ö.520/1126), kişinin sükût konusu olan şeye râzî olmadığından dolayı ret anlamında bir tepki olarak susmuş olabileceğini belirtmiş ve soyut sükûtun ittifakla rızâ manasına gelmeyeceğini vurgulamıştır.⁶⁵ Yine Mâlikîlerden Ebu'l-Hasan et-Tüsûlî (ö.1258/1842) onun bu açıklaması üzerine: "Bilindiği üzere rızâ kalplerin fillerinden olduğundan soyut sükût ile onun varlığı kesin bir şekilde anlaşılmaz"⁶⁶ yorumunu yapmıştır.

İbn Rüşd ayrıca, "rızâ" ile "izin verme" terimlerinin birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmiş ve sükûtun izin ve onay verme (ikrar) anlamına gelip gelmeyeceği konusunda ihtilaf bulunduğunu söyleyerek şu açıklamayı yapmıştır:

"Sükûtun bir şey hakkında izin ve onay (ikrâr) yerine geçip geçmediği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu hususta mezhepte İbnü'l-Kâsım'ın belirttiği iki meşhur görüş vardır; birincisi, «sükût izin yerine geçer», ikincisi, «sükût izin yerine geçmez» görüşüdür ki, İbnü'l-Kasım da bu görüştedir. (...) İki görüşten en kuvvetli olanı sükûtun izin yerine geçmeyeceği görüşüdür. Çünkü Hz. peygamber'in (s.a.v.): «Evliliği konusunda bâkire kızın izni alınır ve onun izni de susmasıdır» buyruğu bâkire olmayan kişinin susma konusunda bâkireden farklı olduğuna delildir. Onlar (fukahâmuz) nikah bahsinde bu konuda ittifak etmişlerdir ve diğer konuların da buna kıyas edilmesi gerekir".⁶⁷

Mâlikî fakihlerinden Venşerisi de (ö.914/1508) İbn Rüşd'ün: "Sükûtun rızâyı ifade etmediği konusunda bir ihtilaf yoktur. Çünkü insan râzî olmadığı halde sükût edebilir. Ancak sükûtun bir şeye izin verme anlamına gelip gelmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir" görüşünü naklettikten sonra onun sükûtun izin yerine geçmeyeceği görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir.⁶⁸

Bu nakillerden anlaşıldığına göre, genel tasarrufların, sözleşmelerin ve ticaretin temeli olan rızâ unsurunu ortaya çıkarmak için soyut bir sükût yeterli değildir. Böyle suskun kalan bir kişiye söylemediği bir sözü veya yapmadığı bir davranışı isnat etmek şer'î nasların da yasakladığı bir tür zulüm, iftira ve zarar vermek olarak görülmüştür.⁶⁹ Şâfiî fakihlerinden Mâverdi (ö.450/1058) bunu: "Kim sükût eden bir kişiye bir söz veya bir inanç isnat ederse ona iftira etmiş olur"⁷⁰ sözleriyle ifade etmiştir.

⁶⁵ Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *el-Beyânü ve't-tahsîl ve's-şerhu ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li'l-mesâilü'l-müstehraça*, thk. Muhammed Hacı ve diğerleri, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, IV, 440.

⁶⁶ Ali b. Abdüsselam Ebu'l-Hasan et-Tüsûlî, *el-Behce fi şerhi Tuhfeti'l-hukkâm*, tashih: Muhammed Abdülkadir Şahin, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1998, I, 403.

⁶⁷ İbn Rüşd, *el-Beyânü ve't-tahsîl*, IV, 440-441; X, 427; XV, 200-201.

⁶⁸ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya el-Venşerisi, *İzâhü'l-mesâlik ilâ kavâidi'l-İmâm Mâlik*, thk. Ahmed el-Hattâbi, Ribât 1980, s. 160.

⁶⁹ Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 289.

⁷⁰ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebir fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz/Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut 1994, XVI, 111; Mâverdi, *Edebü'l-kâdi*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân, Bağdat 1971, II, 467.

Zâhirîler ise, iki durum dışında sükûtun irade beyânı yerine geçemeyeceğini ve dolayısıyla da rızâ sayılamayacağını savunmuşlardır. İbn Hazm (ö.456/1064) bunu şöyle açıklamıştır:

“Sadece iki kişinin sükûtu rızâyı ifade eder. Birincisi, beyân etmekle emrolunmuş olan, sözünün önünde ve ardında yanlıştın olmadığı ve hata üzerine onaylanmayan Allah Resûlü'nün sükût etmesidir. Sabit olan nassın belirttiğine göre onun hakkında sükût ettiği herşey affedilmiş (ma'fûv) olan câizdir. (...) İkincisi ise, hakkında nas bulunduğundan, evliliği konusunda bâkire kızın susmasıdır. Bu zikrettiklerimiz dışında kalan durumlarda bir kişi lisânıyla râzı olduğunu onaylamadıkça sükût etmesi onun râzı olduğu anlamına gelmez”.⁷¹

İkinci Delil: Soyut sükût, hem rızâ hem de muvâfakat ifade etme hususunda ihtimalli olduğundan akitlerin kurulmasında ve tasarruflara hukûkî sonuçlar bağlanmasında iradeyi açıklamada muteber sayılmamıştır. Çünkü sükût, dikkatsizlik, zihin dağınıklığı, olayı önemsemeyip hafife almak, alay etme, işin akıbetini düşünme, olaya/konuya yoğunlaşmama, hayrete düşme, şaşkınlık ve garipseme, muvâfakat etme, reddetme veya tepki gösterme gibi sebeplerden kaynaklanabilmektedir.⁷² Herhangi bir davranış, karine, örf veya lisân-ı hal delâleti olmaksızın bunlardan birisini tercih ederek sükûtu yorumlamanın imkânı yoktur.⁷³

Mebûsât isimli eserinde bir sükût örneğini tartışan Serahsî (ö.483/1090), yabancı bir kişiyi (fuzûlî) kendisine ait bir mülkü satarken gören mal sahibinin sükût etme sebebinin birçok ihtimale dayanabileceğini; rızâ anlamına gelebileceği gibi hafife alma, fuzûlinin tasarrufunu önemsememe, hatta kendisine ait bir mülkte nasıl böyle bir tasarrufta bulunuyor şeklinde çok şaşırma anlamında olabileceğini belirtmiş ve bu ihtimallerden dolayı da sükûtun rızâyı ifade eden bir delil olmayacağını söylemiştir.⁷⁴

Evlenme konusunda velisi tarafından görüşü sorulan bâkire kızın sükût etmesi, hayasından kaynaklandığı gerekçesiyle ve sünnet deliline⁷⁵ dayanılarak ittifakla rızâ anlamında yorumlanmışken⁷⁶ bazı durumlarda sükût etmesi böyle anlaşılmalıdır. Serahsî bunu şöyle açıklamıştır:

⁷¹ Ebû Muhammed Ali b. Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, nşr. Muhammed Münir ed-Dımsşkî, İdâretü't-tüb'a el-müniriyye, Kahire, ty., VIII, 435.

⁷² Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed es-Serahsî, *el-Mebûsât*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ty., XXX, 140; Alaüddin Ebû Bekr el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbü's-şerâi'*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1982, II, 242; VII, 192; Alaüddin Ebû'l-Hasan Ali et-Trablusî, *Muînü'l-hukkâm fî mâ yeteraadedü beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm*, Kahire 1973, s. 160; Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, II, 308; Kahtân, *es-Sükûtü'l-miâbbir ani'l-irâde*, s. 790; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 63-64, 290.

⁷³ Sevvâr, *et-Ta'biru ani'l-irâde fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 265; Şürunbâsî, *es-Sükût ve delâletühü*, s. 17.

⁷⁴ Serahsî, *el-Mebûsât*, XXX, 140.

⁷⁵ Buhârî, "Hıyel", 11; "İkrâh", 3; Müslim, "Nikâh", 64-65.

⁷⁶ Serahsî, *el-Mebûsât*, V, 2,3; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, II, 242, 243; Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Mısır 1315, II, 118; Mâlik b. Enes, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, (Sahnûn b. Saïd et-Tenâhî rivâyeti), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1994, II, 102; Ebû Abdillâh Muhammed

"(Evlilik konusunda görüşü sorulan bâkire kız) işittiği bu soru karşısında alaycı bir şekilde gülmüşse bu rızâ anlamına gelmez. Alaycı bir şekilde gülmenin nasıl olduğu insanlar arasında bilinmektedir. (...) Velisi olmayan yabancı bir kişi görüşünü sorduğunda sükût etmişse bu kişinin onu evlendirmeye hakkı olmaz. Çünkü onun susması, yabancı olan kişinin görüşünü sormasını önemsememesinden kaynaklanmış ve âdeta «Sana ne! bu konu seni ilgilendirmez» demek istemiştir»⁷⁷

Üçüncü Delil: Kanun koyucu (Şâri) malî muâmelelerin hükümlerini kesin (yakîn) olan irade beyanına bağlamıştır. Kişinin bir söz söylememiş olması asıl ve kesin (yakîn), sükûtun rızaya delâlet etmesi ise şüphelidir. Böyle bir durumda uygun olan, "yakîn (kesin durum) şek ile zâil olmaz"⁷⁸ kuralını esas alarak şüpheli olanı terk etmektedir.⁷⁹

1.2.1.1. İslâm Fıkında Sükûtun Kabul Anlamında Görülmediği Durumlar

"Susan (sâkit) kişiye bir söz isnâd olunmaz" kâidesi gereğince irade beyânında soyut sükûtun rızâ ve kabul anlamına gelmeyeceği hususu prensip olarak fukaha arasında kabul edilmiş ve buna bağlı olarak çeşitli fıkıh konularıyla ilgili birçok mesele hükme bağlanmıştır. Bu fıkıh meselelerin bir kısmı üzerinde fakihler arasında ittifak varken bir kısmı hakkında da, sükûta yönelik bakış açılarına göre, ihtilaf bulunmaktadır. Bu fıkıh meselelerinden bazıları şunlardır:

1- Yabancı (fuzûlî) bir kimse başkasına ait bir malî sahibinin yapıları ve konuşulmuş görüp işittiği bir ortamda satsa ve mal sahibi buna engel olmaksızın sükût etse, onun bu sükûtu malın satımına râzı olduğu veya o kimseye bu konuda izin verdiği ya da o kişiyi vekil tayin ettiği anlamına gelmez.⁸⁰

2- Evlilik konusunda görüşü alınan dul bir kadının sükût etmesi kesinlikle izin ve rızâ yerine geçmez.⁸¹

3- Bir kişi başkasına ait bir malî onun gözleri önünde itlaf etse mal sahibinin bu sükûtu malî itlaf etmeye izin verdiği anlamına gelmez.⁸²

4- Hâkimin hukuken tasarrufları kısıtlı olan ve vasîsi de bulunmayan çocuk, sefih veya onların kölesi durumunda olan bir kişinin ticarî alış-veriş yaptığını gördükten sonra sükût etmesi bu ticaretinde ona izin verdiği anlamına gelmez.⁸³

el-Hıraşî, *Şerhü muhtasarı Halîl*, Dârü'l-fikr, Beyrut ty., III, 184; Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebîr*, IX, 57; Abdullah b. Ahmed b. Kudâme, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire 1992, VII, 45.

⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 4.

⁷⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 47 vd.; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 91; Mecelle, md. 4.

⁷⁹ Drâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 292; Elfi, "Nitâku tatbiki'l-kâidetü'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü", s. 194.

⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, Cidde ty., IX, 287; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 206; Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, I, 66; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 337.

⁸¹ Zerkâ, *el-Mensûr fî'l-kavâid*, II, 208; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 216; İsnevî, *et-Temhîd*, s. 454.

⁸² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 216; Hamavî, *Ganzü uyûni'l-basâir*, I, 438; Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, I, 66.

⁸³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129; Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, I, 66.

5- Bir malı alacağı karşılığında rehin alan kişi, rehin verenin o malı sattığını görerek sükût etse, bu susması ona izin yerine geçmez ve rehin bozulmaz.⁸⁴

6- Fakihler sükût yoluyla ödünç vermenin (iâra = الإعارة) oluşmayacağını ifade etmişlerdir. Kendisinden bir şeyi ödünç olarak talep eden kişinin bu isteği karşısında o şeyin sahibi sükût etse onun bu sükûtu talebi kabul etme anlamına gelmez.⁸⁵ Mecellede bu mesele şöyle açıklanmıştır: "Ödünç veren kişinin (muîr = مُعِير) sükûtu kabul anlamına gelmez. Bir kimse başkasından bir şeyi ödünç olarak istediğinde o şeyin sahibi sükût etse, sonra da ödünç isteyen kişi o şeyi alsa gâsıp (gasp eden kişi) hükmünde olur".⁸⁶

7- Cinsel yönden iktidarsız olan bir erkekle evlenip onun bu rahatsızlığına vakıf olan kadının kocasından ayrılmak için mahkemeye başvurmak yerine sükût edip evlilik yaşamına devam etmesi kocasının bu kusuruna râzı olduğu anlamına gelmez ve daha sonra ayrılmak için mahkemeye başvurma hakkını da düşürmez. Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakihlerinin çoğunluğu bu görüştedir.⁸⁷

1.2.2. Karinelerle Çevrelenmiş Olan Nitelikli Sükûtun Hükmü

İslâm hukukçuları prensip olarak soyut sükûtu ifade eden "sâkite bir söz isnâd olunmaz" kâidesini esas almakla birlikte bazı sükût hallerinin bu kural içerisine sokulmasının mümkün olmadığını görmüşler ve onları bu kâidenin dışına çıkan istisnâlar şeklinde vermişlerdir.⁸⁸ Yakın dönemde bazı fakihler ise, asıl kâideden müstesnâ tarzında olan bu meseleleri, "İhtiyaç halinde sükût beyandır =

لا يُنْسَبُ "şeklinde oluşturdukları bir kâidenin çatısı altında toplamaşlardır.⁸⁹ Daha sonra Mecelle, asıl ve ona ilave tarzındaki bu iki kuralı birleştirerek: "Sâkite bir söz isnâd olunmaz; lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır = لا يُنْسَبُ إلى ساكت قول لكن السكوت في معرض الحاجة بيان"⁹⁰ şeklinde bir madde haline getirmiştir.⁹¹

⁸⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129; Hamavî, *Gamzû uyûni'l-basâir*, I, 438; Rüstem Bâz, *Şerhu'l-Mecelle*, s. 47.

⁸⁵ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, VII, 280; Ebû Muhammed Gânim el-Bağdâdî, *Mecmau'd-damânât*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire ty., s. 63; Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1310h., IV, 264; Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, s. 309.

⁸⁶ Mecelle, md. 805; Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, II, 339.

⁸⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129; Zeylaî, *Tebyîni'l-hakâik*, III, 23; Muhammed Emin Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut 1979, III, 496, 497; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala'ş-Şerhi'l-kebir*, II, 277; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 22; Mansûr b. Yunus el-Bühûtî, *Keşşâfü'l-iknâ' an Metni'l-iknâ'*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ty., V, 107.

⁸⁸ Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 350, 351; Elfî, "Nitâku tatbiki'l-kâidetü'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü", s. 194.

⁸⁹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, s. 45; Güzelhisârî, *Menâfî'u'd-dekâik*, s. 321.

⁹⁰ Mecelle, md. 67.

⁹¹ Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, I, 66; Selim Rüstem Bâz, *Şerhu'l-Mecelle*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1986, s. 47; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 338; Elfî, "Nitâku tatbiki'l-kâidetü'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü", s. 194; Önder, *İslâm Fıkıh Usûlünde Sükûtun Delâleti*, s. 46-47.

“İhtiyaç halinde sükût beyandır” kâidesi, konuşulması ve sözlü açıklamada bulunulması gerekli olan durumlarda sükûtun, iradeyi açıklama vasıtalarından birisi olarak kabul ve beyân etme anlamına geleceğini ifade etmektedir.⁹²

1.2.2.1 İslâm Hukukçularının Nitelikli Sükût Hakkındaki Görüşleri

Fıkıh eserlerinde genel anlamda, muhtemel zararları veya aldanmaları ortadan kaldırmak için konuşmanın gerekli görüldüğü bir konumda birtakım karînelerle çevrelenmiş veya lisân-ı hal ve örfî delâletin manasına ışık tuttuğu sükûtun beyân ifade edeceği kabul edilmekle birlikte ayrıntıya girildiğinde, “ihtiyaç halinde sükût beyandır” istisnâ kuralına karşı İslâm hukukçularının tavrının birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Onların bir kısmı, “sâkite bir söz isnâd olunmaz” kâidesinden istisnâ edilen meselelerin dairesini geniş tutarken bazıları bunun alanını daraltmıştır.⁹³

Karînelerle çevrelenmiş olan ihtiyaç halindeki sükûtun beyan olduğu görüşü esas itibariyle Hanefî fakihleri tarafından benimsenmekle birlikte Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde de genel olarak kabul edilmiştir. Mezheplerin bu konudaki görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:⁹⁴

Hanefî fukahası, “sâkite bir söz isnâd olunmaz” kâidesini sınırlı sayıda örneklerle açıkladıktan sonra bunun dışına çıkan meselelere geniş yer vererek birçok örnek meseleyi sıralamışlardır.⁹⁵ Hatta *el-Eşbâh ve'nazâir* şerhinde Hamavî (ö.1098/1687) bunların sayısını kırk yediye ulaştırmıştır.⁹⁶

Serahsî, bilgisi dâhilinde kendisine ait bir malda tasarrufta bulunan yabancı bir şahsın bu tasarrufu karşısında sükût eden kimsenin yapılına kabul etmiş olacağını söyleyerek bunu şöyle açıklamıştır: “Çünkü bu kişi bilgisi olduktan sonra yaptığından râzî olmaksızın onun bunu yapmasına izin vermez. Rızâ da, nikah aktinin yapılacağını bilerek sükût eden bâkire kızda olduğu gibi örfün delâleti ile sabit olur”. İbnü'l-Hümâm da (ö.861/1457), bâkire kızın evlenme konusunda sükût etmesi bahsini işlerken onun bu sükûtunun rızâ ve izin verme anlamına geldiğini ve bunu belirleme hususunda da kişinin durumunu çevreleyen karinelere bakılacağı söylemiştir.⁹⁷

Hanefî hukukçuları ihtiyaç halinde sükûtun beyân kabul edildiği hallerin alanını geniş tutmakla birlikte bu meseleleri bir kâide oluşturacak kemiyette

⁹² Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, I, 66; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 338; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 362.

⁹³ Elfî, “Nitâku tatbiki'l-kâideti'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü”, s. 195.

⁹⁴ Karadâği, *Mebdeü'r-rizâ f'l-ukûd*, s. 967-974; Sülemî, “Mebdeü 'î'tibârî's-sükût”, s. 95-108; Elfî, “Nitâku tatbiki'l-kâideti'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü”, s. 195-197; Önder, *İslâm Fıkah Usûlünde Sükûtun Delâleti*, s. 47-50.

⁹⁵ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, VII, 192-193; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 154-156; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzî'd-dekâik*, Beyrut 1997, III, 122; Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, I, 66-67; Rüstem Bâz, *Şerhu'l-Mecelle*, s. 47; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-Kavâidi'l-fikhiyye*, s. 337-344.

⁹⁶ Ahmed b. Muhammed el-Hamavî, *Gamzû uyûmi'l-basâir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nazâir*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1985, I, 439-447.

⁹⁷ Kemalüddin Muhammed el-Hümâm, *Fethu'l-kadîr şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-fikr, Beyrut ty., III, 264.

görmediklerinden olsa gerek bunları, “sâkite bir söz isnâd olunmaz” kâidesinden istisnâ kabilinden zikretmişlerdir.⁹⁸ “İhtiyaç halinde sükût beyandır” ibâresinin bu şekilde ifadesini ilk olarak Hanefî usûlcülerinden Nizâmüddin eş-Şâşî'nin *usûl* eserinde görmekteyiz.⁹⁹ O, beyân çeşitleri arasında "halin beyanı" türüne yer vermiş ve onun altında da izin verme ve kabul etme anlamına gelen sükût örnekleri zikrettikten sonra: "Hulâsa, açıklamaya ihtiyaç duyulan bir durumda sükût etmek beyân yerine geçer"¹⁰⁰ demiştir. Ondan sonra bu ibare Ebu'l-Berakât en-Neseî¹⁰¹ (ö.710/1310) ile Abdülaziz el-Buhârî¹⁰² (ö.730/1330) tarafından da kullanılmıştır. Abdülaziz el-Buhârî şöyle demiştir: "Beyâna ihtiyaç olduğu kesin anlaşılduktan sonra sükût edilmesi açıklama (beyân) yerine geçer. Doğrusu sükût ihtimallidir ve ihtimalli olan bir şeyin de yok sayılması caiz değildir; dolayısıyla ihtimaller arasında tercih yapmak gerekir".¹⁰³

Yakın dönemde gelen Hanefî hukukçularından Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî de (ö.1168/1755), fıkıh usulüne dair olan *Mecâmiu'l-hakâik* isimli eserinin son kısmında fıkıh kâidelerine yer vermiş ve bunlar arasında, “ihtiyaç halinde sükût beyandır = السُّكُوتُ فِي مَعْرَضِ الْحَاجَةِ بَيَانٌ” ibâresini bir kâide olarak zikretmiştir.¹⁰⁴ Hâdimî böylece, asıl kâideden istisnâ şeklinde sınırlı sayıda zikredilen meseleleri farklı bir şekilde ele almış ve bunları, “ihtiyaç halinde sükût beyandır” kuralının altında örnek meseleler haline dönüştürmüştür. Böylece benzer türden olan bütün yeni durumların da bu kâide altına girmesinin yolunu açmıştır.¹⁰⁵ Nihâyet *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye* kurulu bu kâideyi benimseyerek ona atfen, maddeler halinde birçok mesele zikretmiştir.¹⁰⁶

Hanefî fukahası karinelerle desteklenmiş olan sükûtun beyân ve kabul anlamına geleceğini savunmakla birlikte ondan daha kuvvetli bir delile muhâlif olduğunda veya beyân kabul edilmesi çelişkiye yol açtığımda sükûtun bir şeyi kabul etme veya izin verme anlamında olmayacağını belirtmişler¹⁰⁷ ve bunu şu örnekle açıklamışlardır: Her biri erkek olan iki velinin bir kadını ayrı kişilerle evlendirmesi ve bunu öğrendikten sonra kadının sükût etmesi onun buna izin verdiği ve kabul ettiği (icâzet) anlamına gelmez. Çünkü bu sükût kabul ve izin anlamına gelse ya her iki nikah akdi için ya da birisi için izin ve kabul olur. Her iki akit için de izin anlamında kabul edilmesine imkân yoktur; zira aynı konuda iki akdin birden kurulması kabul edilemez. İçlerinden birisini geçerli saymanın imkanı da yoktur;

⁹⁸ el-Elfî, “Nitâku tatbiki'l-kâideti'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü”, s. 195.

⁹⁹ Sülemî, “Mebdeü i'tibârî's-sükût”, s. 97.

¹⁰⁰ Nizâmüddin Ebû Ali Ahmed eş-Şâşî, *Usûlü'l-Ş-Şâşî*, nşr. Abdullah Muhammed el-Halîlî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2003, s. 165-166.

¹⁰¹ Ebu'l-Berakât Abdullah en-Neseî, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-Menâr*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1986, I, 421.

¹⁰² Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 260.

¹⁰³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 260.

¹⁰⁴ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, s. 45.

¹⁰⁵ el-Elfî, “Nitâku tatbiki'l-kâideti'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü”, s. 195.

¹⁰⁶ Bkz. *Mecelle* maddeleri: 438, 621, 773, 971, 1032, 1659, 1751.

¹⁰⁷ Sülemî, “Mebdeü i'tibârî's-sükût”, s. 98.

zira izin ve kabul etme konusunda akitlerden birisi diğerine sebepsiz bir şekilde tercih edilemez. Dolayısıyla da bu sükûta bir hüküm bağlanamaz ve yok hükmünde sayılır.¹⁰⁸

Mâlikî mezhebinde ise, nitelikli sükûtun onay ve kabul (ikrâr) yerine geçip geçmediği konusu tartışılmış ve onlardan Kâdı İyaz (ö.544/1149) *et-Tenbîhâtü'l-müstenbata* isimli eserinin "Sulh" bahsinde İmam Mâlik (ö.179/795) ve İbnü'l-Kâsım'a (ö.191/806) göre sükût hükmünün onay (ikrâr) ve kabul hükmünde olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Yine Mâlikî fakihi olan İbn Rüşd bu konuyu şöyle açıklamıştır: "Yerleşik bir örfle bir kimsenin bir konuda râzî olmaksızın sükût etmeyeceği biliniyorsa işte o zaman o konuda susmanın onu onaylamak (ikrâr) anlamına geleceği hususunda bir ihtilaf yoktur".¹¹⁰

Karâfî'nin (ö.684/1285) *el-Fürûk*,¹¹¹ Venşerîsî'nin *Îzâhü'l-mesâlik ilâ kavâidi'l-İmâm Mâlik* isimli eserleri gibi Mâlikî kavâid kitapları incelendiğinde, Mâlikî hukukçularının "sâkite bir söz isnâd olunmaz" kâidesinden istisnâ edilen fikhî meseleler için yeni bir kural belirlemedikleri anlaşılır.¹¹² Bu tür meseleler tek tek müstakil olarak ele alınmakta ve fıkıh kitaplarında geçtikleri yerde hükümleri açıklanmaktadır.¹¹³ Bazen bir kısım hukukçuların da böyle istisnâ fikhî meselelerini birleştirmek için istifhâm kalıbında ölçüt (zâbit) koydukları görülür.¹¹⁴ Venşerîsî'nin yüz ikinci kâide altında verdiği, "Bir şey karşısında sükût etmek; onu onaylamak (ikrâr) midir yoksa değil mi? O konuda izin midir yoksa değil mi?" ibâresi ile Makkarî'den (ö.758/1357) naklettiği, "Bir şey karşısında sükût etme konusunda İbnü'l-Kâsım'ın görüşü ihtilafıdır; bu onu onaylamak (ikrâr) ve ona izin vermek midir yoksa değil mi?"¹¹⁵ ifadesi bunun örneklerindedir.

Bununla birlikte İbnü'l-Hâcib'e (ö.646/1248) atfen, istisnâ edilen bu fikhî meselelerin çoğunluğunu içine alabilecek nitelikte, "mazeret olmaksızın sükût ve rızaya delâlet eden fiil, söz gibidir" kuralı nakledilmiştir.¹¹⁶ Ayrıca Mâlikîlerden Muhammed b. Abdüsselam (ö.749/1348) şöyle demiştir: "Mezhep içerisindeki meseleler, konuşmaksızın insan gönlünde var olana delâlet eden her şeyin konuşma yerine geçtiğini

¹⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 98; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 243; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, III, 119; Zeylai, *Tebîhâtü'l-hakâik*, II, 119.

¹⁰⁹ Kâdı İyâz b. Musa el-Yahsubî, *et-Tenbîhâtü'l-müstenbata ala'l-kütübü'l-müdevoene ve'l-muhtelata*, thk. Muhammed el-Vesîk; Abdünnâim Humeytî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2011, III, 1404.

¹¹⁰ İbn Rüşd, *el-Beyânü ve'l-tahsîl*, X, 427; XV, 200-201.

¹¹¹ Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *el-Fürûk; Envâru'l-bürûk fi envâi'l-fürûk*, Dâru'l-ma'rife, Kahire 1344.

¹¹² el-Elfî, "Nîtâku tatbîkî'l-kâideti'l-fikhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü", s. 196.

¹¹³ Bkz. Venşerîsî, *Îzâhü'l-mesâlik*, s. 373-375; Tesûlî, Ebu'l-Hasan, *el-Behcetü şerhu Tuhteti'l-hukkâm*, Mısır h. 1355, II, 69-70; Karâfî, *el-Fürûk*, III, 240; Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *eş-Şerhu's-sagîr*, Kahire h. 1393, III, 506.

¹¹⁴ Ahmed el-Hattâbî, *Îzâhi'l-mesâlik ilâ Kavâidi'l-İmâm Mâlik* (Mukaddimesi), Ribât 1980, s. 112.

¹¹⁵ Venşerîsî, *Îzâhü'l-mesâlik*, s. 373.

¹¹⁶ Venşerîsî, *Îzâhü'l-mesâlik*, s. 373.

ortaya koymaktadır".¹¹⁷ Karâfi de (ö.684/1285) akitlerin kurulmasında önemli bir unsur olan söz kalıbından (sîga) bahsederken şu açıklamayı yapmıştır: "(Akdin kurulmasında) îcâb ve kabûl sözleri mutlaka gerekli değildir. Maksudı ifade etme konusunda bu ikisinin yerine geçebilen her şeyle kurulabilir. (...) Çünkü akitlerde aranan rızâdır ve onu ifade eden her şeyde bu konuda yeterlidir".¹¹⁸

Şâfiî mezhebinin fakihleri, imamları Şâfiî'ye nisbet ettikleri "susan (sâkit) kişiye bir söz isnâd olunmaz"¹¹⁹ sözünü fıkıh kâidesi haline getirerek birçok fikhî meselede uygulamışlardır. Onlar bu kural dairesinden çıkan, sükûtun beyan ve kabul anlamına geldiği fikhî meseleleri de ondan istisnâ olarak vermişler ama bu meseleler için ayrı bir kâide oluşturmamışlardır.¹²⁰ Şâfiî fakihlerinden İbnü's-Sübkî (ö.771/1370), "sükût rızâyı ifade eden delillerden midir?" sorusunu sorduktan sonra fakihlerin çoğunluğunun buna «evet» cevabını verdiklerini belirtmiştir.¹²¹ Ancak Şâfiîler, diğer mezhep hukukçularının irade beyânı olarak görüp kabul ettikleri birçok sükût meselesini kabul etmemişlerdir.¹²²

Şâfiî fakihlerinden Calâlüddin el-Bulkînî (ö.824/1421) "susan (sâkit) kişiye bir söz isnâd olunmaz" kuralının esas olduğunu ve bazı Şâfiî fakihlerinin altı adet fıkıh meselesini bundan istisnâ ettiklerini belirttikten sonra kendisi de bunlara başka fıkıh meselelerini ilave etmiş ve kâidenin dışına çıkan meselelerin sayısını yirmiyeye çıkartmıştır.¹²³ Yine Şâfiî fakihlerinden Burhanüddin es-Süvbîni (ö.858/1454) sükût meselelerinin sadece bir fıkıh bölümüne münhasır olmadığını, ibadetler, muâmelât, nikah, cinâyet ve yaralamalar gibi çeşitli hukuk alanlarında vukû bulabileceğine; müftü, hâkim ve fıkıh ehlinin bunları bilmeleri gerektiğine işaret ettikten sonra Bulkînî'nin zikrettiği beyân olarak kabul edilen sükût meselelerini sıralamıştır.¹²⁴ Süvbîni daha sonra da, sükût konusunu bildiği halde sükût eden kişinin sükûtunu dört kısma ayırarak bunu özetle şöyle açıklamıştır:¹²⁵

1- Sükûtu kesin olarak konuşma mertebesinde sayılan sâkit. Evlilik konusunda babası ve dedesi tarafından görüşü sorulan bâkire kızın sükût etmesi böyledir.

¹¹⁷ Venşerisi, *Îzâhü'l-mesâlik*, s. 375.

¹¹⁸ Karâfi, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Hacı, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, VIII, 98.

¹¹⁹ Bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, X, 110.

¹²⁰ Zerkeşi, *el-Mensür fi'l-kavâid*, II, 206-209; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 97-98; Cemalüddin el-İsnevî, *et-Temhüd fi tahrîci'l-fürû alâ'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Beyrut 1987, s. 453-456.

¹²¹ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'nazâir*, II, 169.

¹²² Bkz. Zerkeşi, *el-Mensür fi'l-kavâid*, II, 206-209; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 97-98; İsnevî, *et-Temhüd*, s. 453-456.

¹²³ Burhanüddin İbrahim b. Ömer es-Süvbîni, *Mes'eletü's-sâkit*, thk. Ammâr Ahmed es-Sayâsane, Dâru'l-minhâc, Beyrut 2009, s. 49.

¹²⁴ Süvbîni, *Mes'eletü's-sâkit*, s. 49-52.

¹²⁵ Süvbîni, *Mes'eletü's-sâkit*, s. 52-53. Ayrıca bkz. Zerkeşi, *el-Mensür fi'l-kavâid*, II, 206-208; Karadâği, *Mebdeü'r-rızâ fi'l-ukûd*, II, 970.

2- Daha kuvvetli ve sahih olan görüşe göre sükûtu konuşma mertebesinde görülen sâkit. Baba ve dede dışında kalan diğer erkek yakınları (asabe) veya hâkim tarafından evlilik konusunda görüşü sorulan bâkire kızın sükûtu.

3- Kesin olarak konuşma mertebesinde görülmeyen sükût. Örneğin, dul bir kadının evlilik konusunda görüşü sorulduğunda sükût etmesi kabul ve izin anlamına gelmez.

4- Daha kuvvetli ve sahih olan görüşe göre konuşma mertebesinde olmayan sükût. Örneğin, emsalinin mihrinden daha az miktar ile evlendirilmesi konusunda görüşü sorulan bâkire kızın sükûtu izin ve kabul anlamına gelmez.

Süvbînî, Bülkînî'nin zikrettiği yirmi adet sükût meselesini iyi bir şekilde inceledikten sonra bunların tek bir yöntem üzere kurgulanmadığını, aksine beş esasa bağlı olarak sıralandığını söylemiş ve bunları örnekler vererek tek tek açıklamıştır.¹²⁶ Süvbînî ayrıca sükût konularının Bülkînî'nin zikrettiği yirmi sayısı ile sınırlandırılmayacağına, hatta bunların yüz ve bin rakamlarıyla bile sınırlandırılmayacak kadar çok sayıda olabileceğine vurgu yapmıştır.¹²⁷ Süvbînî'nin belirttiği esaslar şunlardır:¹²⁸

a) Hiçbir söz, fiil veya bir niyet ortaya koymayıp sadece bir şeyi bilip anlayan ve sonrada o konuda sükût eden kişi. Evliliği konusunda görüşü istenen bâkire kızın sükûtu buna örnektir. Böyle davranan kişiye "*kabul ettim, izin verdim, onayladım*" anlamında bir söz isnad edilir.¹²⁹

b) Bir söz söylemeyen, bir fiilde de bulunmayan ama bir niyette bulunan kişinin sükûtu. Örneğin, zevcesine, "sen boşsun" dese ve belirli bir sayıyı niyet etse, niyet ettiği sayıya göre boşama olur, yani bu niyeti ile o sayıyı teleffuz etmiş sayılır.¹³⁰

c) Bir söz söylemediği gibi bir niyette de bulunmasa ama bir fiil yapsa onun bu fiili bir söz anlamına gelir. Örneğin, bir ücret mukabilinde elbise diktiği bilinen bir terziye konuşmaksızın dikmesi için kumaş vermiş olsa (fiil) ücretini ödemeyi taahhüt etmiş (söz) sayılır.¹³¹

d) Bir fiilde bulunmasa ama bir söz söylemiş olsa, ona bu sözünden dolayı sükût edip söylemediği başka bir söz daha isnad edilir. Örneğin, çocuğunun velâyeti üzerinde olan babanın kendi malını çocuğuna veya çocuğunun malını kendisine

¹²⁶ Süvbînî, *Mes'elletü's-sâkit*, s. 60-106.

¹²⁷ Süvbînî, *Mes'elletü's-sâkit*, s. 112.

¹²⁸ Süvbînî, *Mes'elletü's-sâkit*, s. 54-55.

¹²⁹ Süvbînî, *Mes'elletü's-sâkit*, s. 60.

¹³⁰ Süvbînî, *Mes'elletü's-sâkit*, s. 83.

¹³¹ Süvbînî, *Mes'elletü's-sâkit*, s. 86-87.

satmak istediğinde sadece îcabta bulunur ve onun bu îcâbı (sükût edip söylemediği) kabul anlamına da gelir.¹³²

e) Herhangi bir söz söylemeyen ama bir fiilde bulunan ve bir şeye niyet eden kişiye bu tavrından dolayı bir söz isnad edilir. Örneğin, bir kimse ölü bir araziye ihyâ ettikten (fiil) sonra mescit yapmaya niyet etse, bu fiil ve niyeti ile orayı vakfetmiş sayılır, yani onun bu fiil ve niyeti sonucunda ona söylemediği, "bu araziye mescit olarak vakfettim" sözü isnad edilir.¹³³

Hanbelî fakihleri de diğer mezhep fakihleri gibi, karinelerle desteklenmiş olup lisân-i hal ve örf delâletiyile anlaşılabilen sükûtu, irade beyânı olarak kabul etmişlerdir. Fakat onların fıkıh ve kavâid-i fıkhiyye eserlerinde "sâkite bir söz isnâd olunmaz" kâidesi dışına çıkan istisnâî meselelerin sayısı diğer mezheplere göre daha az gözükmektedir.¹³⁴ Hatta en önemli fakihlerinden olan İbn Kudâme (ö.620/1223) *el-Muğnî* adlı eserinde şöyle demiştir: "Dil, kalpte olanı ifade eden bir araçtır. İznin dikkate alınıp arandığı her yerde konuşma esas alınır. Bir sebepten dolayı susmanın konuşma kabul edildiği çok az mesele bunun dışındadır"¹³⁵ ifadesi geçmektedir. Fakat zamanla, karinelerle desteklenmiş olan sükûtun irade beyânı yerine geçeceği esasının mezhep içerisinde kabul gördüğünü, mezhebin önemli hukukçularından birisi olan İbnü'l-Kayyim'in (ö.751/1350) şu ifadeleri göstermektedir:

"Konuşan kişinin maksudını herhangi bir delil vasıtasıyla anlayan kimsenin onun maksudına bağlı kalması gerekir. Zira lafızlar, haddizatında lafız olduklarından dolayı değil, konuşanın maksudını gösteren deliller oldukları için kullanılır. İşaret, yazı, imâ, aklî delâlet, lisân-i hâl karinesi veya yerleşik yaygın bir örf vasıtasıyla olsun; hangi yolla olursa olsun maksat ortaya çıkıp anlaşılırsa gereğince amel edilir".¹³⁶

1.2.2.2. Sükûtun İrade Beyânı Olarak Kabul Edilmesinin Delilleri

Kur'an ve sünnette sükûtun irade beyânı kabul edileceğini ifade eden birçok delil bulunmaktadır. Bunların bir kısmı doğrudan ve açık bir şekilde sükûtun beyân hükmünde olduğunu ifade ederken bir kısmı da bunu dolaylı olarak ortaya koymaktadır.¹³⁷

1.2.2.2.1 Sükûtu İrade Beyânı Kabul Eden Açık Naslar

Kur'an'da sükûtun irade beyânı olduğunu gösteren açık/sarih naslar bulunmamakta, ancak sünnette bunu ifade eden birçok hadis rivâyeti geçmektedir. Bazıları şunlardır:

¹³² Süvbîni, *Mes'eletü's-sâkit*, s. 100.

¹³³ Süvbîni, *Mes'eletü's-sâkit*, s. 104.

¹³⁴ el-Elfî, "Nitâku tatbiki'l-kâideti'l-fıkhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü", s. 197.

¹³⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 44-45.

¹³⁶ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-müvakkî'in an Rabbi'l-âlemîn*, thk. Abdurrahman el-Vekil, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ty., I, 279, 280.

¹³⁷ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 769-776; Sülemî, "Mebdeü i'tibâri's-sükût", s. 101-103.

1- Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Dul kadın talebi alınmadan, bekâr kız da izni alınmadan evlendirilemez."* "Ey Allah'ın Resûlü! İzni nasıl olur" diye sorulunca, *"Sükût etmesidir"* buyurdu.¹³⁸

Hız. Âişe'den nakledilen benzer bir rivâyet de şöyledir: "Hz. Âişe (evlilik konusunda) kadınların görüşü alınır mı?" diye sorduğunda Hz. Peygamber: *"Evet"* buyurdu. Hz. Âişe: "Bekâr kız utanır ve bu yüzden susar" dediğinde, Hz. Peygamber: *"Onun sükûtu izin vermesi anlamına gelir"* buyurdu.¹³⁹

Farklı rivâyetlerine rağmen bu hadislerin hepsi, velisi tarafından evlendirilmesi ile ilgili görüşü sorulan bekâr kızın sükût etmesinin, onun rızâ ve hoşnutluğunu gösteren bir delil olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir durumda susması, bekâr kızda var olan utanma duygusundan dolayı zorunlu olarak açık bir ifadeyle izin vermesi yerine kabul edilmiştir. Yani bâkire kızda bulunan utanma duygusu (hayâ) onun, sözlü bir şekilde görüşünü açıklamasına engel olmaktadır. Mevcut sıkıntıyı ve zorluğu gidermek için de sükût etmesi açıklama mertebesinde görülmüştür.¹⁴⁰ Nitekim Hanefî usûlcüleri bu tür açıklamaya "zorunlu beyân = بیان الضرورة" adını vermişlerdir.¹⁴¹

2- Allah Resûlü'ne, eritilmiş yağ, peynir ve yaban eşeği hakkında sorduklarında şöyle buyurdu: *"Helâl, Allah'ın kitabında helâl kıldığı, haram Allah'ın Kitabında haram kıldığıdır. Hakkında sükût ettiği ise, bağışladığıdır (ma'fûv)"*.¹⁴²

Ebû Sa'lebe'nin naklettiği bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah birtakım hükümleri farz kılmıştır, onları asla ihmâl etmeyiniz. Birtakım sınırlar (hudûd) koymuştur, onları asla aşmayınız. Birtakım şeyleri haram kılmıştır, onları da asla çiğnemeyiniz. Birtakım şeyler hakkında da, unutmaksızın size merhamet olsun diye sükût etmiştir, onlar hakkında da araştırma yapmayınız"*.¹⁴³

İbn Abbas şöyle demiştir: Câhiliye halkı birtakım şeyleri yiyorlar, birtakım şeyleri de pis bularak terk ediyorlardı. Hâlbuki Allah, Peygamberi'ni gönderip kitabını indirmiş ve helâl gördüğünü helâl kılmış, haram gördüğünü de

¹³⁸ Buhârî, "Hıyel", 11; "İkrâh", 3; Müslim, "Nikâh", 64-65; Ebû Davud, "Nikâh", 23- 25.

¹³⁹ Buhârî, "Hıyel", 11; "Nikâh", 41; Müslim, "Nikâh", 64-67; Ebû Davud, "Nikâh", 23, 25.

¹⁴⁰ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 771; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 388.

¹⁴¹ Ebu'l-Hasan Fâhru'l-İslam Ali Pezdevî, *Usûl (Keşfü'l-esrâr şerhi ile)*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire ty., III, 150; Kemalüddin Muhammed b. el-Hümâm, *Tahrir (Teysîr şerhi ile)*, Dâru'l-fikr, Beyrut ty., I, 84; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr II*, 136; Muhibbullah b. Abdîşekür, *Müsellemü's-sübût (Fevâtilü'r-rahâmût şerhi ile)*, Kahire 1324, I, 44.

¹⁴² Tirmizî, "Libâs", 6; İbnü Mâce, "Et'ime", 60.

¹⁴³ İbn Mâce, "Et'ime", 60; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 183-184.

yasaklamıştı. Buna göre, Allah'ın helâl kıldığı helâl, haram kıldığı da haramdır. Sükût ettikleri ise bağışlanmıştır (ma'fûv).¹⁴⁴

Bu hadisler karinelerle desteklenmiş olan sükûtun bir anlam ve hüküm ifade ettiğini göstermektedir.

1.2.2.2.2. Sükûtu İrade Beyânı Kabul Eden Dolaylı Naslar

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ile ilgili âyetlerin ve hadislerin içeriğinde, kötülükten men etmeyip sükût eden kimse, dolaylı olarak benimseyen ve kabul eden kişi olarak değerlendirilmiştir. Eğer kalbiyle reddedip kötülük yapanların arasında durmadan onlardan ayrılmışsa sükûtu karşı çıkma ve tepki gösterme anlamına gelir. Sükût edip onların yanından ayrılmamışsa o zaman da susması, yapılan kötülükten râzı olduğu manası taşır ve kötülüğü işleyenlerle eşit tutularak cezalandırılır.¹⁴⁵ Bununla ilgili âyet ve hadislerden bazıları şunlardır:

1- "O (Allah), Kitap'ta size şöyle indirmiştir ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya (konuyu değiştirininceye) kadar kâfirlerle beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz".¹⁴⁶

Benzer başka bir âyet de şöyledir: "İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten, birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı".¹⁴⁷

Kurtubî (ö.671/1273) âyetin yorumunda şöyle demiştir: "Gücü yeten kimseye kötülükten men etmenin farz olduğu konusunda icmâ vardır. (...) Eğer buna gücü yetmez ve korkarsa o zaman kalbiyle inkâr etmeli ve onların arasında durmayarak orayı terk etmelidir".¹⁴⁸

2- "Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere dokunmakla kalmaz (umuma sirâyet ederek hepsini perişan eder)".¹⁴⁹

Âyet şu şekilde yorumlanmıştır: İnsanlar açıkça kötülükler işlediğinde, onları gören herkese bunu engellemeye ve değiştirmeye çalışmak farz olur. Eğer sükût ederlerse hepsi âsi olmuş olur. Bir kısmı kötülüğü işlemekle, bir kısmı da buna râzı olmakla isyan etmiş olur.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Ebû Davud, "Et'ime", 30; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 128. Bu hadislerin yorumları için bkz. Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, thk. Şuayb el-Arnâvût ve İbrahim Bâcis, Beyrut 1999, II, 163.

¹⁴⁵ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 771.

¹⁴⁶ Nisâ, 4/140.

¹⁴⁷ Mâide, 5/78-79.

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1988, VI, 164.

¹⁴⁹ Enfâl, 8/25.

¹⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 249.

Zeynep bint Cahş'ın naklettiği şu hadis bunu teyit etmektedir. Zeynep: "Aramızda sâlih kimseler varken de helâk olur muyuz?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber: "Evet, eğer kötülük çok ise" buyurmuştur.¹⁵¹

3- Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle (değiştirsin), buna da gücü yetmezse kalbiyle (buğzetsin). Bu imanun en zayıf derecesidir".¹⁵²

Benzer başka bir hadis de şöyledir: "Başımıza birtakım yöneticiler görevlendirilir; onları tanırız ve yaptıklarına karşı çıkarız. Kim yaptıklarından hoşlanmazsa sorumlu olmaz ve kim de karşı çıkıp reddederse kurtulmuş olur. Fakat kim de râzı olur ve peşinden giderse..."¹⁵³

Nevevî (ö.676/1277) hadisin yorumunda özetle şöyle demiştir: Hadiste, kötülüğü ortadan kaldırmaya gücü yetmeyen kimsenin salt susmakla günaha girmeyeceğine dair delil bulunmaktadır. Fakat yapılane râzı olursa veya kalbiyle hoşnutsuzluğunu ifade etmezse ya da onun peşinden giderse günahkâr olur.¹⁵⁴

1.2.2.3 İslâm Fıkıhında Sükûtun Kabul Anlamında Beyân Görüldüğü Durumlar

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, "susan (sâkit) kişiye bir söz isnâd olunmaz" kâidesinin bir istisnâsı ve tamamlayıcı bir unsuru olan "lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır"¹⁵⁵ sözü, konuşulması ve sözlü açıklamada bulunulması gerekli olan durumlarda sükût etmenin onaylama ve beyân etme yerine geçeceğini ifade etmektedir.¹⁵⁶ Karîneler ve olayı çevreleyen koşullar vasıtasıyla beyân mertebesine yükselen bu tür sükût iradeyi, kabul etme, reddetme, izin verme, icâzet verme, onaylama gibi şekillerde yansıtır.¹⁵⁷ Fıkıhta çok miktarda bulunan bu sükûtun bazı örnekleri şu meselelerdir:¹⁵⁸

1- Evlenme konusunda velisi tarafından görüşü sorulan bâkire kızın sükût etmesi sünnet deliline dayanılarak ittifakla kabul ve rızâ anlamında

¹⁵¹ Buhârî "Fiten", 4, 28; Müslim, "Fiten", 1, 2; Tirmizî, "Fiten", 21, 23. Benzer hadisler için bkz. Tirmizî, "Fiten", 8; Ebû Davud, "Melâhım", 17; Ahmed, *Müsned*, I, 7.

¹⁵² Buhârî, "İlim", 28; Müslim, "İmân", 78; Ebû Davud, "Melâhım", 17.

¹⁵³ Müslim, "İmârat", 62, 63; Ebû Davud, "Sünnet", 27; Tirmizî, "Fiten", 78; Ahmed, *Müsned*, VI, 295, 302, 305.

¹⁵⁴ Ebû Zekerîya Muhyiddin en-Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, Beyrut 1972, XII, 243.

¹⁵⁵ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, s. 45; Mecelle, md. 67.

¹⁵⁶ Ali Haydar, *Dürrarü'l-hukkâm*, I, 66; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 337.

¹⁵⁷ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 52.

¹⁵⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129-131; a.g.mlf. *el-Bahru'r-râik*, III, 122-123; Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2000, V, 82-83; İbn Şihne, *Ebu'l-Berakât Seriyüddin Abdülber*, "Risâletü Nazmî'l-mesâil elleti es-Sükûtu fihâ rızan", tahkik ve neşir: Saffet Köse, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi (İHAD)*, sy. 3, 2004, s. 321-329; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, IV, 482-485; Süvbinî, *Mes'ele'tü's-sâkit*, s. 60-106; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'nazâir*, s. 216-217; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 338-341; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 120-356; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 387-403; Habergitiren, Ömer Faruk, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt. 1, sy. 2, 2012, s. 135-160.

yorumlanmıştır.¹⁵⁹ Açıklama konumunda olmakla birlikte sözlü olarak görüşünü belirtmeyip sükût eden bekâr kızın bu tavrı hayâ zarûretinden kaynaklandığından gönülden hoşnut olarak bu evliliğe râzı olduğuna delil görülmüştür.¹⁶⁰ Zira Âişe validemiz Hz. Peygamber'e (s.a.v.): "(Evlilik konusunda) kadınların görüşü alınır mı?" diye sorduğunda Peygamber Efendimiz: "Evet" cevabını vermiştir. "Bekâr kız utanır ve bu yüzden susar" dediğinde ise Hz. Peygamber: "Onun sükûtu izin vermesi anlamına gelir" buyurmuştur.¹⁶¹ Serahsî konuyu şöyle açıklamıştır:

"Babasının nikah akdini kıydığı bilgisi kendisine ulaşan bekâr kız sükût ederse nikahu caiz olur. Çünkü din, hayâ sebebinden (illet) dolayı sükût etmesini rızâ olarak kabul etmiştir. Zira haya duygusu konuşmasına engel olduğundan konuşamayan dilsiz durumunda sayılır ve dilsizin işaretinin sözü mertebesinde olması gibi bâkire kızın sükûtu da onun rızâsı konumunda kabul edilir.¹⁶²

Bekar kızın sükût etmekle birlikte tebessüm edip gülmesi veya sakin, sessiz ve hafif bir şekilde ağlaması da râzı olduğunu ifade eden ilave karine kabul edilmiştir. Ancak şiddetli ve sesli bir şekilde ağlaması, alaycı bir şekilde gülmesi râzı olmayıp reddettiğine dair karine olarak görülmüştür.¹⁶³

2- Terzi, marangoz, ayakkabıcı, berber gibi zanaatkâr ve esnafa işveren veya hizmet alan kimsenin, aralarında bir anlaşma ve konuşma olmasa bile yapılan iş ve hizmet karşılığında örfen kabul gören ücreti ödemesi gerekir. Konuyla ilgili İbn Nüceym (ö.970/1562) özetle şöyle demiştir:

"Kendisini ücret karşılığında çalışmaya adayan her zanaatkârın sükût etmesi şart koşma gibidir. Hanlarda konaklamak ve hamamlara girmek de bu kabildendir. (...) Bu sebeple, «ma'rûf olan maşrûat gibidir» denmiştir. Fetoâda esas olan görüşe göre, bu kişilerin yerleşik uygulaması (âdet) açık bir şekilde şart koşmak gibidir".¹⁶⁴

3- Öncelikli alım (şüf'a) hakkına sahip olan kişinin satıştan haberi ve bilgisi olduktan sonra sükût edip alım talebinde bulunmaması hakkını düşürme ve meb'ın bir başkasına satılmasına râzı olduğu anlamında beyân sayılmıştır.¹⁶⁵ Böyle kabul edilmemesi müşteriyi aldatmak ve zarara sokmak demektir. Çünkü müşteri, ya malı satın almaya yönelmez veya satın almışsa da öncelikli alım (şüf'a) hakkı olan kişi

¹⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 2, 3; Kâsânî, *Bedâiu' s-sanâi'*, II, 242, 243; Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 118; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 129; Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Sahnûn et-Tenûhî rivâyeti), II, 102; Hıraşî, *Şerhu muhtasari Halîl*, III, 184; Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebir*, IX, 57; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 216; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 45.

¹⁶⁰ Pezdevî, *Usûl (Keşfü'l-esrâr şerhi ile)*, III, 150; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrir (Teysir şerhi ile)*, I, 84; Neseфі, *Keşfü'l-esrâr*, II, 136; İbn Abdışşekür, *Müsellemü's-sübût (Fevâilü'r-rahamût şerhi ile)*, I, 44.

¹⁶¹ Buhârî, "Hıyel", 11; "Nikâh", 41; "İkrâh", 3; Müslim, "Nikâh", 64-67; Ebû Davud, "Nikâh", 23, 25.

¹⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 3.

¹⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 4; Kâsânî, *Bedâi'u s-sanâi'*, II, 243; Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 118; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 119, 120, 121; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, III, 59; Hıraşî, *Şerhu muhtasari Halîl*, III, 184; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala's-Şerhi'l-kebir*, II, 227.

¹⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 99.

¹⁶⁵ Hamavî, *Gamzû uyûni'l-basâir*, I, 441; Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm*, II, 791.

tarafından yaptığı akdin bozulması söz konusu olur.¹⁶⁶ Serahsî konuyu şöyle açıklamıştır:

"Öncelikli alım (şüf'a) hakkı onu talep etmeden önce zayıftır ve ancak taleple kuvvetlenip kesinleşir. Hak sahibinin hakkını kuvvetlendirecek bir talepte bulunmaması müşterinin zarara uğramasını önlemek için (şüf'a) hakkının düşmesine râzı olduğuna dair delil kabul edilmiştir".¹⁶⁷

4- Kocanın eşinin doğum yapmasından sonra susması ve onu tebrik etmesi ve tebrikleri kabul etmesi halin delâleti yoluyla doğan çocuğun nesebini kabul etmek olarak yorumlanır ve bundan sonra soyu reddetmesi kabul edilmez.¹⁶⁸ Kâsânî'nin açıklaması şöyledir:

"Delâlet şekli, tebrik edildiğinde sükût edip tebrik eden kişiye tepki göstermemesidir. Çünkü âdet gereği, akıl sahibi bir kimse kendinden olmayan bir çocukla tebrik edildiğinde sükût etmez. Böyle bir durumda sükût edilmesi çocuğun nesebinin kendisinden olduğunu itiraf etmektir ve bu itiraftan sonra nesebi inkar etme imkanı da yoktur".¹⁶⁹

5- Velinin velâyeti altında bulunan köle veya mümeyyiz çocuğu alış-veriş yaparken gördükten sonra buna engel olmayarak sükût etmesi, onunların biriyle ticarî muâmelede bulunan insanların aldanıp zarar görmemeleri zarûretinden dolayı, ticaret için ona izin verdiği anlamında kabul edilmiştir. Çünkü insanlar velinin sükût etmesini onlara verilmiş bir izin olarak yorumlarlar ve onlarla ticarî alış-verişte bulunurlar.¹⁷⁰ Serahsî köle örneği özelinde bunu şöyle açıklamıştır:

"Kölesini alış-veriş yaparken gören bir kimsenin (sükût ederek) ona engel olmaması ile o kişi (köle), ticaret yapma konusunda açık beyân (tasrîh) mertebesinde kendisine izin verilmiş olur. Bize göre bu, insanlardan aldanmayı ve zarar görmelerini önlemek için verilmiş istihsan hükmüdür".¹⁷¹

6- Satıştan önce satılan malda var olan kusurun bildirilmesine veya müşteri tarafından kusurun görülmesine rağmen sükût ederek onu satın alması kusura râzı olduğunu gösterir.¹⁷² Kâsânî'nin açıklaması şöyledir:

¹⁶⁶ Pezdevî, *Usûl (Keşfü'l-esrâr şerhi ile)*, III, 152; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrir (Teyisr şerhi ile)*, I, 85; İbn Şihne, "Risâletü Nazmî'l-mesâil elletî es-Sükûtu fihâ rızan", s. 327; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 340; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 396.

¹⁶⁷ Serahsî, *el-Mesûlât*, XXV, 12.

¹⁶⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 130; a.g.mlf., *el-Bahrü'r-râik*, III, 122; İbn Şihne, "Risâletü Nazmî'l-mesâil elletî es-Sükûtu fihâ rızan", s. 328; Habergertiren, "İslâm Hukuku Muamelat Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", s. 155.

¹⁶⁹ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, III, 247.

¹⁷⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 287; Mevslî, *el-İhtiyâr li ta'lîlî'l-muhtâr*, II, 100; Heyet, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Kuweytiyye*, XXV, 137; Mecelle, md. 971.

¹⁷¹ Serahsî, *el-Mesûlât*, XXV, 5.

¹⁷² Serahsî, *el-Mesûlât*, XIII, 98; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 130; Hamavî, *Gamzü uyûni'l-basâir*, I, 442; Mecelle, md. 341, 344; Ali Haydar, *Dürari'l-hukkâm*, I, 347, 350.

"Birtakım sebeplerden dolayı satım konusu olan şeyin geri verilmesi mümkün olmaz. Bunların birisi, kusurun varlığını öğrendikten sonra buna râzî olmaktır. Çünkü geri verme hakkı, delâlet yoluyla (zımnen) akitte şart koşulmuş olan kusursuzluk vasfının yok olması sebebiyle sabit olur. Müşterinin kusuru öğrendikten sonra buna râzî olması kusurusuzluk şartını koşmadığını gösterir. Sonra bu geri verme, müşterinin hakkını korumak ve zarara uğramasını önlemek içindir. (...) Rızâ iki türlü sabit olur: Birincisi, «kusura râzıyım» şeklinde açık (sarîh) bir ifadeyle. (...) İkincisi, müşterinin kusuru öğrendikten sonra satım konusu olan şey üzerinde tasarrufta bulunması şeklinde delâlet yoluyla olur. Böyle bir tasarruf kusura râzî olduğuna delâlet eder".¹⁷³

7- Hocanın (şeyh) kendisine okunan kitabı işittikten sonra muhtevâsı hakkında itiraz etmeyip sükût etmesi konuşma mertebesinde kitabın içeriğini onayladığı anlamında kabul edilmiştir.¹⁷⁴

8- Anne kızının düğününde örfe uygun bir şekilde babasının mallarından alarak ona çeyiz hazırlasa ve bilgisi olduğu halde baba buna sükût etse daha sonra bunları kızından geri isteyemeyeceği gibi anne de bunları tazmin etmez.¹⁷⁵

9- Bir kimse yabancı bir kişiden (fuzûlî) bir malı satın aldıktan sonra onu asıl sahibinin gözü önünde teslim alıp kabzetse ve malın sahibi de sükût edip buna karşı çıkmasa, onun bu tavrı yapılan bu satış işlemine râzî olduğu anlamına gelir.¹⁷⁶

10- Bir kimse kısa süre içerisinde bozulma özelliği olan bir ürünü satın alıp onu teslim almadan ve kıymetini de ödemediği önce ayrılmalı ve dönmeye de geçerse bu durumda satıcının o ürünü bir başkasına satma hakkı doğar. Satıcının zarar görmemesi için sükûtun bir şekli olan halin delâleti yoluyla müşterinin satışı feshetmeye râzî olduğuna hükmedilir.¹⁷⁷

11- Bir kimse ekilecek ürünü belirtmeden bir araziye ekilmesi için kiraya verse akit geçersiz (fasit) olur. Ancak kiralayan kişi araziye bir ürün eker ve kiralayan kimse de bunu öğrendikten sonra itiraz etmeksizin sükût ederse akit sahih hale dönüşür ve kira bağlayıcı olur. Bundan sonra kiraya veren kişinin akdi feshetme hakkı olmaz.¹⁷⁸

¹⁷³ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, V, 282.

¹⁷⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 131; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, IV, 482; Zerkeşi, *el-Mensûr fî'l-kavâid*, II, 207; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'nazâir*, s. 216-217.

¹⁷⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, III, 200; Alaüddin Muhammed b. Ali el-Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîrî'l-ebşâr ve câmiu'l-bihâr*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2002, s. 195; Bağdâdî, *Mecmau'd-damânât*, s. 342; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, III, 157; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 340; Habergetiren, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", s. 156-157.

¹⁷⁶ İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, VI, 744; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 339.

¹⁷⁷ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VI, 114; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 340.

¹⁷⁸ Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-hidâye*, IX, 118; Hamavî, *Ganzü uyûni'l-basâir*, II, 234; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 341; Habergetiren, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", s. 148.

12- Bir kimse "falancayı evimde barındırmayacağım" şeklinde yemin ettikten sonra bu kişi onun evine geldiğinde sükût edip ses çıkarmasa yeminini bozmuş olur. Fakat bu kişi evine girdiğinde ona "dışarı çık" diye emretse ve o kimsenin direnip çıkmaması üzerine sükût etse yemini bozulmuş olmaz.¹⁷⁹

13- Bir kimse bir eşasını bir adamın yanına koyup bıraksa ve bu kişi yaptığını görmesine rağmen itiraz etmeyip sükût etse onun yanında bırakılan eşya aldanma ve zararların önüne geçmek için emanet hükmünü alır ve korunması gerekir.¹⁸⁰

2. Sükûtun Beyân Kabul Edilmesinin Şartları

Fıkıh kaynakları incelendiğinde fukahânın sükûtun beyân makamında görülüp kabul edilmesini belirli şartlara bağladıkları anlaşılır. Bu şartlar arasında şunları zikredebiliriz:¹⁸¹

2.1. Sükût eden kişi sükût konusunu (meskût anı) bilmelidir

Bu şartın doğal olarak var olması gerekir; zira hak sahibi veya yükümlü olarak bir konu hakkında bilgisi olmayan kişiye ne bir söz ne de rızâ isnâd edilemez. Yani bilgisi veya alakası olmadığı bir konuda kabul veya ret yönünde irade beyânında bulunduğu söylenemez.¹⁸² Nitekim bir şey hakkında bilgi sahibi olmamak (cehl) ehliyet arızalarından birisi olarak mazeret kabul edilmiştir.¹⁸³ Mükellef olan kişinin bilgi sahibi olmadan önce bir yükümlülüğü yerine getirmesi mümkün değildir ve ondan böyle bir şeyin talep edilmesinde de açık bir zorluk vardır.¹⁸⁴ Ayrıca bilgi sahibi olmadan önce bir şey hakkında rızâ unsurunun oluşması tasavvur edilemez. Çünkü bir şeye razı olmak onu güzel ve faydalı bulmanın bir sonucudur. Bir şeyi bilmeyen kişinin onu güzel bulduğu veya ona izin verip kapul ettiği söylenemez.¹⁸⁵

Fıkıhta bu şarta bağlı örneklerden bazıları şunlardır:

1-İmkanı varken şüf'a talebini açıklamayan kişinin bu hakkı düşer. Ancak sözkonusu olan şeyin satıldığını bilmeden önce talepte bulunmaması, bu imkana

¹⁷⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 130; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, IV, 482; Habergetiren, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", s. 158.

¹⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, III, 122; Hamavî, *Gamzû uyûni'l-basâir*, I, 446; İbn Şihne, "Risâletü Nazmi'l-mesâil elletü es-Sükûtu fihâ rızan", s. 329; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidü'l-fikhiyye*, s. 340; Habergetiren, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", s. 145.

¹⁸¹ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 801-802, 885; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 61-63; Sülemî, "Mebdeü i'tibâri's-sükût", s. 110-115.

¹⁸² Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 885; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 63; Sülemî, "Mebdeü i'tibâri's-sükût", s. 110.

¹⁸³ Bkz. Buhârî, *Keşfü'l-esrar*, IV, 330; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 303; Taftazânî, Sa'duddin Mesud, *et-Telvîh ala't-tavzîh*, Kahire ty., II, 358-359; Önder, "İslâm Hukukunda Bilgisizlik (Cehl) ve Hukukî Etkileri", *Cumhuriyet Ün. İFAD* 2010, c. XIV, sy. 2, s. 273-305.

¹⁸⁴ Serahsî, *el-Mesûl*, I, 245.

¹⁸⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 316; Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-hidâye*, VI, 338.

sahip olmadığından dolayı şüf'a hakkını düşürmez.¹⁸⁶ Kâsânî (ö.587/1191) bu konuyu şu ifadelerle açıklamıştır:

*“Derhal yerine getirilmesi gerekli olan şüf'a talebinin zamanı, bu hakka sahip olan kişinin satış bilgisine sahip olduğu vakittir. Bu kişi, satış gerçekleşikten sonra bu konuda bilgi sahibi olmadan önce talep etmeden sükût etmiş olsa şüf'a hakkı iptal olmaz. Çünkü talep vaktinden önce talebin terkedilmesi ona bir zarar vermez”.*¹⁸⁷

İbn Rüşd de sükût sebebiyle şüf'a hakkının düşmesi meselesinde şöyle demiştir:

*“Satış meclisinde bulunmayan kişinin durumuna gelince, bu kimse ortağının satış girişimi hakkında bilgisi olmadığı sürece âlimlerin ittifakıyla şüf'a hakkına sahiptir. Ancak gâib olmakla birlikte bu konuda bilgisi varsa, bazılarına göre (talebini belirtmemişse) şüf'a hakkı düşer. Bazılarına göre ise bu hakkı düşmez. İmam Malik'in görüşü de böyledir. (...) (Hakkı düşer diyen) diğer görüş sahiplerinin dayanağı şudur: Bilgi sahibi olmakla birlikte sükût etmesi onun şüf'a hakkını düşürmeye razı olduğunu gösteren bir karînedir”.*¹⁸⁸

2- Veli evlendirmek istediği bekâr kıza kimliğini açıklamaksızın: *“Seni bir adamla evlendirmek istiyorum”* dese ve kız sükût etse, onun bu sükûtu râzı olduğu anlamına gelmez. Çünkü bir şeye râzı olma olgusu onun hakkında bilgi sahibi olmadan önce gerçekleşmez.¹⁸⁹

2.2. Sükût eden kişi mükellef olmalıdır

Sükût eden kimsenin irade beyânı ve hukukî tasarrufları geçerli, ehliyet sahibi, yükümlü yani akıllı, ergen ve reşid olması gerekir. Aksi takdirde ne sözü ne de sükûtu makbul olmaz.¹⁹⁰ Buna göre, küçük çocuğun velisinin izni olmaksızın sahibi olduğu malları hakkında tasarrufta bulunması geçersizdir. Dolayısıyla bu konuda hem sözlü ve fiili beyânları hem de sükûtu muteber değildir ve hukuki bir sonuç doğurmaz.¹⁹¹ Nitekim bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Üç kimseden kalem (yükümlülük) kaldırılmıştır: Ergen olunca kadar çocuktan, akli başına gelinceye kadar mecnûndan, uyanıncaya kadar uyuyandan”.*¹⁹²

Fakihler şüf'a hakkıyla bağlantılı olarak bu konuda şöyle demişlerdir: Şüf'a hakkında tanınan talep etme süresinin geçmesi hak sahibinden bu hakkı şu şartlara bağlı olarak düşürür: Bu kişinin akıllı, ergen, reşit, satım bilgisine sahip olması,

¹⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 65.

¹⁸⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, V, 17.

¹⁸⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire 1415 h., IV, 27-28.

¹⁸⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 243; Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 118.

¹⁹⁰ Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 61; Sülemî, "Mebdeü i'tibâri's-sükût", s. 111-112.

¹⁹¹ Heyet, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Kuveyyiyye*, Dâru's-selâsil, Kuveyt 1404-1427, VII, 157.

¹⁹² Buhârî, "Talak", 11; Ebû Davud, "Hudûd", 16; Tirmizî, "Hudûd", 1.

engelleyici herhangi bir özü bulunmamasıdır. Onlara göre bu şartlar tam olarak oluşuncaya kadar hak sahibinin şüf'a hakkı devam eder.¹⁹³

Bu şartla ilgili bir örnek şöyledir:

Çocuk yaşta evlendirilen kişinin sükût etmekle tercih hakkı kaybolmaz. Çünkü onun hakkında sükût rızâ olarak kabul edilmez.¹⁹⁴

2.3. İrade beyânına engel bir durum bulunmamalıdır

Sükût eden kişinin dilsiz gibi konuşmasına engel herhangi bir durumu olmayıp konuşma ve konuşmama konusunda tam bir özgürlüğe sahip ve konuşabilme kudreti olan birisi olması gerekir. Ayrıca sükût edenin üzerinde özgür olarak iradesini beyân etmeye engel teşkil edecek tarzda ister yaralama, öldürme, hapsedme gibi bedene yönelik maddi bir baskı ve zorlama (ikrâh) isterse babanın çocuğu, kocanın karısı, âmirin memuru ve işçisi üzerinde oluşturduğu utanma, çekinme, sıklıma, korkma gibi vicdanî bir baskı bulunmamalıdır. Çünkü bu türden engeller kişinin rızâsını ortadan kaldıracığından sükûtu onun râzı olduğunu gösteren bir delil olmaktan çıkar.¹⁹⁵

Fukahâ şüf'a hakkına sahip olan kişiden bu hakkın hangi durumlarda düşeceğini açıklarken şu kayıtları zikretmişlerdir: Sükût eden kişi akıllı, ergen, reşid biri veya sefih ile çocuğun velisi olmalı, ilgili yerde mevcut olup şüf'a konusu hakkında bilgi sahibi olmalı ve bu hakkı kullanmasına engel bir durum bulunmamalıdır.¹⁹⁶

Şüf'a hakkına sahip olan kişi satıştan haberi olduğunda talebini ortaya koymak için konuşmak istediğinde, "şüf'a için konuşursan seni öldürürüz ve hapse atarız" şeklinde bir tehdit veya ağzını kapatmak gibi bir baskı ve engelle karşılaşırsa ve bu durum bir gün veya daha fazla devam etse şüf'a hakkı düşmez, baskı ve tehdit ortadan kalktıktan sonra hakkını kullanabilir. Ancak baskı ve tehdit kalktıktan sonra şüf'a talebinde bulunmazsa hakkı geçersiz olur.¹⁹⁷

2.4. Sükût başkasına yönelik bir zarara veya aldanmaya yol açmamalıdır

Bir kişinin başkasının aldanmasına veya zarar görmesine sebebiyet verecek şekilde cereyan eden bir olay veya tasarruf karşısında sükût etmesi onu onaylama ve izin verme anlamında kabul edilir ki, söz konusu olay ve tasarrufun muhatapları aldanıp bundan zarar görmesin. Bu şartın örnekleri şunlardır:

¹⁹³ Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala's-Şerhi'l-kebir*, Dâru'l-fikr, Beyrut ts., III, 485; Şihabüddin Ahmed el-Ezherî, *el-Fevâkihü'd-devânî alâ risâleti İbni Ebî Zeyd el-Kayruvânî*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1995, II, 152.

¹⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 216; Ebu'l-Hasan Burhanüddin Ali el-Mergînânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yusuf, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut ty., I, 194; Zeylâi, *Tebyînu'l-hakâik*, II, 124.

¹⁹⁵ Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 62; Sülemî, "Mebdeü i'tibârî's-sükût", s. 113.

¹⁹⁶ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 485.

¹⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 65-66.

1- Babanın kendisine nisbet edilen bir çocuğun nesebi konusunda sükût etmesi çocuğun zarar görmemesi için kabul ve onaylama anlamına gelir. Hanbelî fakihlerinden Merdâvî (ö.885/1481) şöyle demiştir:

"Kişi bir adamın bir çocuk hakkında, «bu oğlum» dediğini işittiğinde onun oğlu olduğuna tanıklık eder. Bir çocuğun, «bu benim babam» dediğini işitse ve onu işiten adam da sükût etse çocuğun onun oğlu olduğuna tanıklık etmesi caiz olur. Çünkü babanın sükût etmesi onaylamadır (ikrâr) ve ikrârda da neseb sabit olur. (...) Sükûtun konuşma mertebesinde kabul edilmesinin sebebi, fâsîd nesep ikrârının caiz olmamasıdır".¹⁹⁸

2- Velinin köle, mümeyyiz çocuk, malî tasarrufu kısıtlı sefih gibi velâyeti altında bulunan kimseleri alış-veriş yaparken gördükten sonra buna engel olmayarak sükût etmesi, onunların biriyle alış-veriş muâmelesi yapan insanların aldanıp zarar görmemeleri zarûretinden dolayı, ticaret için ona izin verdiği anlamında kabul edilmiştir. Çünkü insanlar velinin sükût etmesini onlara verilmiş bir izin olarak yorumlarlar ve onlarla ticarî alış-verişte bulunurlar.¹⁹⁹ Bâbertî (ö.786/1384) bu konuyu köle örneği özelinde şöyle açıklamıştır:

"Onun sükûtu açıklama yapılması gerekli bir durumda olduğundan delil kabul edilmiştir. Zira insanlar efendinin sükût ettiğini bildikleri zaman köle ile ticarî muâmelelerde bulunurlar. Yaptıkları muâmeleler kölenin zimmetinde borçlar doğurabilir ve köle kendisine izin verilmiş biri değilse bu borçların talebi azad edilme sonrasına kalır. Kaldı ki, köle azad edilebilir de edilmeyebilir de. Böyle bir durum haklarının kaybolmasına neden olacağından müslümanlara zarar verir ve İslâm'da da zarar vermeye müsaade yoktur".²⁰⁰

2.5. Sükût kendisinden daha kuvvetli bir irâde beyanı şekliyle teâruz etmemelidir

Sükût eden kişiden razı olduğunu veya olmadığını ifade edecek şekilde işaret, yazı, başını sallaması gibi sükûtta daha kuvvetli bir fiil sâdır olması halinde veya fiyatını belirlediği ürünleri konuşmaksızın satışa sunan tâcirin halinde olduğu gibi maksadını açıklayacak nitelikte olumlu bir eylem ve davranışın bulunduğu durumlarda sükûta itibar edilmez ve ona hukukî bir sonuç bağlanmaz. Çünkü sükût olumsuz bir tavır sergilemek iken ortaya konan fiil/eylem olumlu bir tavidir ve olumlu tavır da her zaman daha kuvvetli olduğundan sükûta takdim edilir.²⁰¹ Örneğin hırsızlık suçu sabit olmuş olan suçlu el kesme cezasının infazı esnasında sağ

¹⁹⁸ Alauddin Ebu'l-Hasan Ali el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma' rifeti'r-râcihi mine'l-hulâf*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ty., XII, 15.

¹⁹⁹ Abdullah b. Mahmud el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ty., II, 100; Heyet, *el-Mevsûati'l-fikhiyye el-Kuweytiyye*, XXV, 137; Mecelle, md. 971. Ayrıca bkz. Pezdevî, *el-Usul (Keşfü'l-esrâr şerhi ile)*, III, 151; Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 287.

²⁰⁰ Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-hidâye*, IX, 284.

²⁰¹ Sülemî, "Mebdeü i'tibârî's-sükût", s. 116; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 705-706, 801.

eli yerine sol elini uzatsa ve kesilse infaz memuruna tazmin gerekmez. Çünkü suçlu kişi sol elini uzatmakla onu gözden çıkartmıştır ve yapılan fiil/eylem bazen sözlü ifade (nutk) yerine geçer. Zira sonuç bakımından bir kimseye: "Al şunu ye" demek ile onu davet edip de önüne yiyecek koyup ikram etme arasında bir fark yoktur.²⁰²

2.6. Sade (mücerred) sükûtun beraberinde irâdeyi beyân edip açığa çıkaracak hallerin ve karînelerin bulunması gerekir

İslâm fıkıhında fakihler, prensip olarak soyut sükûtu irâde beyânı olarak kabul etmemişler ve susan kişiye bir söz isnâd edilmez demişlerdir. Ancak konuşulması ve iradenin sözle ifade edilmesi gerekli olan yerlerde ve durumlarda sükût edilmesini, onu çevreleyen karinelere ve lisân-ı hâle bakarak irâdeyi açıklayıcı bir faktör kabul etmişlerdir. Onlar bunu "ihtiyaç hali" olarak nitelendirmişler ve bunun da bir nas veya örf uygulaması ile ya da olayı çevreleyen karinelere, koşullar ve lisân-ı hâl/delâlet-i hâl vasıtasıyla anlaşılabilceğini ortaya koymuşlardır.²⁰³

Karîneler ve olayı çevreleyen koşullar vasıtasıyla beyân mertebesine yükselen sükûtun bu kısmı, "susan (sâkit) kişiye bir söz isnâd olunmaz" kâidesinin bir istisnâsı ve tamamlayıcı bir unsuru olarak, "lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır"²⁰⁴ şeklinde kâideleştirilmiştir.

SONUÇ

Hukuk dilinde, ehliyetli kişinin hukukî bir işlemi kurmaya yönelik muteber tarzda irade açıklamasına "irade beyanı" denir. Irâde beyanının prensip olarak sözle yapılması esas olmakla birlikte rızaya delâletleri kesin olmak kaydıyla yazı, işaret, fiil (teâtî) ve sükût yolları ile de irade beyanında bulunulabileceği kabul edilmiştir.

"İradeyi, ancak ihtiyaç halinde bir delil ile ifade eden olumsuz bir tutum" şeklinde tanımlanan sükût terimi, konuşulması ve iradenin sözle ifade edilmesi gerekli olan yerlerde ve durumlarda onu çevreleyen karinelere, lisân-ı hâl ve örf delâletine bakılarak irâdeyi açıklayıcı bir araç olarak görülür. Fakihler tarafından "ihtiyaç hali" diye nitelendirilen bu sükût şekli, oluşabilecek sıkıntı ve zorlukları gidermek, muhtemel olumsuzlukları, vukû bulabilecek zararları ve aldanmaları ortadan kaldırmak maksadıyla muteber sayılmıştır.

Genel olarak şer'î delillere bakıldığında mükellef kişinin sükût etmesinin hükmü asıl itibariyle mubah olmakla birlikte konusuna göre mendûp, mekruh, haram veya vacip hükümlerini de alabilmektedir. Hukukî sonucu bakımından sükûtun hükmü ise mahiyetine ve şekline göre değişmektedir. Şöyle ki, konuşmaya

²⁰² İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 336; Zeynüddin Ebü Yahya Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensâri, *el-Guraru'l-behiyye şerhu'l-Behceti'l-verdiyye*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1997, IX, 150.

²⁰³ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, s. 51, 802; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, s. 64-65.

²⁰⁴ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, s. 45; Mecelle, md. 67.

gücü yeten mükellef kişinin karşılaştığı olaylar karşısında veya kurduğu akitler ile yaptığı hukuki tasarruflar esnasında sükût etmesi ya soyut (mücerred) tarzda ya da birtakım karinelerle çevrelenmiş lisân-ı halin anlamına delâlet ettiği nitelikli sükût şeklinde olabilmektedir. Bunların her birisinin kendine özgü hükmü ve hukukî sonucu bulunmaktadır.

"Susan (sâkit) kişiye bir söz isnâd olunmaz" kâidesine göre, konuşma kudretine sahip olan kişinin belirli bir olay veya durumla ilgili râzı olduğuna veya reddettiğine dair herhangi bir söz, davranış veya işaret ortaya koymaksızın susması halinde bu sükût muvâfakat veya reddetme anlamında yorumlanamaz. Fıkıh eserlerinde genel anlamda, muhtemel zararları veya aldanmaları ortadan kaldırmak için konuşmanın gerekli görüldüğü durumlarda birtakım karinelerle çevrelenmiş veya lisân-ı hal ve örfî delâletin manasına ışık tuttuğu sükûtun beyân ifade edeceği kabul edilmekle birlikte ayrıntıya girildiğinde, "ihtiyaç halinde sükût beyandır" istisnâ kuralına karşı İslâm hukukçularının tavrının birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Onların bir kısmı, "sâkite bir söz isnâd olunmaz" kâidesinden istisnâ edilen meselelerin dairesini geniş tutarken bazıları bunun alanını daraltmıştır. Karînelerle çevrelenmiş olan ihtiyaç halindeki sükûtun beyan olduğu görüşü esas itibarıyla Hanefî fakihleri tarafından benimsenmekle birlikte Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde de genel olarak kabul edilmiştir.

Fıkıh kaynaklarında sükûtun irade beyânı olarak kabul edilmesi belirli şartlara bağlanmıştır. Bunlar arasında, sükût eden kişinin sükût konusunu bilmesi, mükellef olması, irade beyânına engel bir durum bulunmaması, sükûtun başkasına yönelik bir zarara veya aldanmaya yol açmaması, sükûtun kendisinden daha kuvvetli bir irâde beyanı şekliyle teâruz etmemesi, soyut sükûtun beraberinde irâdeyi beyân edip açığa çıkaracak hallerin ve karînelerin bulunması gibi şartlar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhiyye*, thk. Abdüssetta Ebû Gudde, Dâru'l-kalem, Dımaşk 2001 .

Ali Haydar, *Dürarü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Arapçaya çeviren Fehmî Huseynî, Dâru'l-cil, Beyrut 1991.

Âmidî, Seyfüddin, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. İbrahim el-Acûz, Beyrut 1985.

Apaydın, H. Yunus, "İrade", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 384-385.

- "İrade beyanı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 387.

Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2000.

- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed, *el-Inâye şerhu'l-Hidâye*, Beyrut 1977.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Gânim, *Mecmau'd-damânât*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire ty.,
- Beşbişi, Zâyid Ahmed, *Turuku't-ta'bir ani'l-irâdeti fi'l-kânûni'l-medenî; dirâse mukârene bi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'l-kütübi'l-kânûniyye, Kahire 2011.
- Buhârî, Abdülaziz, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire ty.,
- Bühûtî, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfü'l-kinâ' an Metni'l-iknâ'*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ty.,
- Cürcânî, Şerîf Ali, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1983.
- Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Abdülmelik, *el-Bürhân fî usûli'l-fıkhi*, nşr. Abdülazîm ed-Dîb, Kâhire 1400.
- *et-Telhîs fî usûli'l-fıkhi*, nşr. Abdullah Cevlim en-Nibâli/ Şebbir Ahmed el-Ömerî, Beyrut 1996.
- Derdîr, Ebu'l-Berakât Ahmed, *eş-Şerhu'l-kebîr (Hâşiyetü'd-Desûkî ile)*, Kahire ty.,
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala ş-Şerhi'l-kebîr li'd-Derdîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut ty.
- Dırâz, Remzi Muhammed Ali, *Ahkâmü's-sükût fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Menşûrâtü'l-Halebî el-Hukûkiyye, Beyrut 2011.
- el-Elfî, Muhammed Cibr, "Nîtâku tatbîki'l-kâidetî'l-fıkhiyye; lâ yünsebü ilâ sâkitin el-kavlü fi'l-kânûnu'l-medeniyyi'l-Ürdüniyyi", *Dirâsât; Mecelletü ulümü's-Şeria ve'l-kanûn*, c. 24, sy. 3, Amman 1997, s. 193-199.
- Ensârî, Zeynüddin Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed, *el-Guraru'l-behiyye şerhu'l-Behceti'l-verdiyye*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1997,
- Ezherî, Şihabüddin Ahmed, *el-Fevâkihü'd-devvânî alâ Risâleti İbni Ebî Zeyd el-Kayruvânî*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1995.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut 1986.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Mustasfâ fî ilmi'l-usûl*, Bulak-Kahire, 1906'dan ofset Beyrut ty.,
- *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dımaşk 1998,
- Güzelhisârî, Mustafa b. es-Seyyid Muhammed, *Menâfiu'd-dekâik şerhu Mecâmiu'l-hakâik*, Dımaşk ty.,
- Habergetiren, Ömer Faruk, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt. 1, sy. 2, 2012, s. 131-165.
- Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed, *Mecâmiu'l-hakâik*, İstanbul 1308.

- Hamavî, Ahmed b. Muhammed, Gamzû uyûni'l-basâir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nazâir, Beyrut 1985.
- Haseballah, Ali, *Usûlü't-teşrî'l-İslâmî*, Kahire 1982.
- Haskefî, Alauddin Muhammed b. Ali, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2002.
- Heyet, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, Dâru's-selâsil, Kuveyt 1404-1427, VII, 157.
- Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1310 h.,
- el-Hinn, Mustafa Saïd, *Eseru'l-ihtilâf fi'l-kavâidi'l-usûliyye fi ihtilâfi'l-fukahâ*, Beyrut 1982.
- Hıraşî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Şerhü muhtasari Halîl*, Dâru'l-fikr, Beyrut ty.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Raddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut 1979.
- İbn Abdîşşekûr, Muhibbullah, *Müsellemü's-sübût (Fevâitihu'r-rahâmât şerhi ile)*, Kahire 1324.
- İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddin, *el-Fevâid fi ihtisâri'l-makâsîd el-müsemmä bi'l-kavâidi's-sugrâ*, Kahire 1988.
- *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*, nşr. Taha Abdürraûf Sa'd, Beyrut 1980.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhibbuddin el-Hatîb/Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1989.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, nşr. Muhammed Münîr ed-Dımsşkî, İdâretü't-tibâ'a el-münîriyye, Kahire, ty.,
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Kahire 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-meârif, Kahire ty.,
- İbn Nuceym, Zeynülabîdîn b. İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1999.
- *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut 1997.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ahmed, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, thk. Şuayb el-Arnâvût/İbrahim Bâcis, Beyrut 1999.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *el-Beyânü ve't-Tahsîl ve's-şerhu ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li'l-mesâili'l-müstehraca*, thk. Muhammed Hacı ve diğeri, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988. - *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire 1415 h.
- İbn Sübkî, Tâcüddin Abdülvehhab, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd/Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut 1991.

- İbn Şihne, Ebu'l-Berakât Seriyüddin Abdülber, "Risâletü Nazmi'l-mesâil elleti es-Sükûtu fihâ rızan", tahkik ve neşir: Saffet Köse, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi (İHAD)*, sy. 3, 2004, s. 319-329.
- İbnü'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed, *Fethu'l-kadir şerhu'l-Hidâye*, Beyrut ty., - *Tahrir (Teyisîr şerhi ile)*, Dâru'l-fikr, Beyrut ty.,
- İbnü'l-Kayyim, Şemsüddin Muhammed, *İ'lâmü'l-müvakkî'in an Rabbi'l-âlemîn*, thk. Abdurrahman el-Vekîl, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ty., - *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, Beyrut ty.,
- İsnevî, Cemalüddin, *et-Temhûd fî tahrîci'l-fürû alâ'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Beyrut 1987.
- Kadı İyâz b. Musa el-Yahsubî, *et-Tenbühâtü'l-müstenbata ala'l-kütübi'l-müdevvene ve'l-muhtelata*, thk. Muhammed el-Vesîk; Abdünnâim Humeytî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2011.
- Kahtân, Abdülkadir Muhammed, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde ve eseruhu fi't-tasarrafât*, Dâru'n-nahda el-Arabiyye, Kâhire 1991.
- Karadâgî, Ali Muhyiddin, *Mebdeü'r-rizâ fi'l-ukûd dirâse mukârane fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1985.
- Karâfî, Ahmed b. İdris, *el-Fürûk; Envâru'l-bürûk fî envâi'l-fürûk*, Dâru'l-ma'rife, Kahire 1344., - *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Hacı, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994,
- Kâsânî, Alaüddin Ebû Bekr, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbü's-şerâi'*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1982.
- Köse, Saffet, "Sükût", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXVIII, 52., - "Hanefî Fakihî Seriyüddîn İbnü's-Şihne'nin «Nazmü'l-mesâil» İleti's-Sükût fihâ rızâ» Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi (İHAD)*, sy. 3, 2004, s. 319-329.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1988.
- Mahmasânî, Subhî, *en-Nazariyyetü'l-âmmе li'l-mucebât ve'l-ukûd fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1983.
- Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî rivâyeti), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1994.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Hâvî'l-kebîr fî fikhi'l-İmam eş-Şâfiî*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz/Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut 1994., - *Edebü'l-kâdi*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân, Bağdat 1971.
- Mecîd, Yaîş, *Devru's-sükût fi't-tasarrafâtü'l-kânûniyye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Câmîatü Ebî Bekr Belkâyid, Tilmisân-Cezair 2008.

- Medkûr, Muhammed Sellâm, Nazariyyetü'l-ibâha inde'l-usûliyyîn ve'l-fukahâ, Beyrût 1984.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasan Burhanüddin Ali, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yusuf, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut ty.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li ta'lîl'l-muhtâr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ty.,
- Merdâvî, Alauddin Ebu'l-Hasan Ali, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-Julâf*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.,
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-Menâr*, Beyrut 1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, Cidde ty.,
- Şerhu sahih-i Müslim, Beyrut 1972.
- Önder, Muharrem, İslâm Fıkıh Usûlünde Sükûtun Delâleti (Yasama Sükûtu), Mana Yayınları, İstanbul 2013.
- "İslâm Hukukunda Bilgisizlik (Cehl) ve Hukukî Etkileri", *Cumhuriyet Üniv. İFAD* 2010, c. XIV, sy. 2, s. 273-305.
- Pezdevî, Ebu'l-Hasan Fahru'l-İslam Ali, *el-Usûl (Keşfü'l-esrâr şerhi ile)*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire ty.,
- Rüstem Bâz, Selim, *Şerhu'l-Mecelle*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1986.
- Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed, *el-Vasît fî şerhi'l-Kânûnî'l-medenî el-cedîd*, Beyrut 1970.
- Mesâdiru'l-hak fi'l-fıkhi'l-İslâmî, Kahire 1954.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed, *el-Mebsût*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ty.
- Sevvâr, Vahîdüddin, *et-Ta'bîru ani'l-irâde fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Mektebetü Dâri's-sekâfe, Amman 1998.
- Suyûtî, Celalüddin, *el-Eşbâhü ve'n-nazâir*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2015.
- Sülemî, Abdullah b. Nâsır, "Mebdeü i'tibârî's-sükût bi mesâbeti'l-izni ve'l-kabûl ve hukmü'l-ilzâmi bihi", *Kazâ; Mecelle ilmîyye muhakkeme*, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud, sy. 3, Şubat 2014, s. 73-96.
- Süvbînî, Burhanüddin İbrahim b. Ömer, *Mes'eletü's-sâkit*, thk. Ammâr Ahmed es-Sayâsane, Dâru'l-minhâc, Beyrut 2009,
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, nşr. Rifat Fevzî Abdülmuttalib, Mısır 2001.
- eş-Şâsî, Nizâmüddin Ebû Ali Ahmed, *Usûlü's-Şâsî*, nşr. Abdullah Muhammed el-Halîlî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003.
- Şâtübî, Ebû İshak İbrahim, *el-İ'tisâm*, Beyrut 1986.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim, *Şerhu'l-lüma'*, nşr. Abdülmecid Türkî, Beyrut 1988.

- Şürunbâsî, Ramazan Ali, *es-Sükût ve delâletühü*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire ty.
- Teftazânî, Sa'duddin Mesud, *et-Telvîh ala't-tavzîh*, Kahire ty.
- Trablusî, Alâuddin Ebu'l-Hasan Ali, Muînü'l-hukkâm fîmâ yeteraddedü beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm, Kahire 1973.
- Tüsûlî, Ali b. Abdüsselam, *el-Behce fî şerhi Tuhfeti'l-hukkâm*, tashîh: Muhammed Abdülkadir Şahin, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1998
- Venşerîsî, Ahmed b. Yahya, *Îzâhü'l-mesâlik ilâ kavâidi'l-İmam Malik*, es-Sâdık b. Abdurrahman el-Garyânî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ, *Tâcü'l-arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdüsettâr Ahmed Ferrac, Kuveyt 1965.
- Zerkâ, Mustafa, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm (el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevhî'l-cedîd)*, Dâru'l-fikr, Dimaşk 1968.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed, *el-Mensûr fî'l-kavâid*, thk. Teysîr Ahmed Mahmûd, Kuveyt h.1405.
- *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*, haz. Abdülkadir Abdullah el-Ânî, Vizâretü'l-evkâf ve-ş-şüûnü'l-İslâmiyye, Kuveyt 1992,
- Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Mısır 1315.
- Zincânî, Ebu'l-Menâkıb Şihâbüddin Mahmûd, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edîb Salih, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1984.